

A tagadó ítélet szerepe az objektív valóság megismerésében*

GUSTAV ÖFFENBERGER

I. A tagadó ítélet visszatükröző jellege Aristotelesnél s az idealista elméletek bírálata a tagadó ítéletet illetően

Az ítéletet a következőképpen határozhatnánk meg: az ítélet a megismerés logikai formája, amely nyelvi szempontból a kijelentő mondat alakját veszi fel, amelyben az igaz, avagy a hamis rejlik s amelyben állítunk, vagy tagadunk valamit valamiről. Nem elemezzük bővebben a fenti ítélet definícióját, e dolgozat célja nem az, hogy az ítélet elméletéről általában összefoglaló képet nyújtson. Feladata elsősorban az, hogy elemezze és megvilágítsa a fontos szerepet, amelyet a tagadó ítéletek az objektív valóság megismerésében betöltenek. Éppen ezért az ítélet definíciójának csak azzal a részével foglalkozunk, amely a tagadó ítéletek ismereti értékére vonatkozik, s megkíséreljük bemutatni azt a sajátos módot ahogyan ez a logikai forma — a tagadó ítélet — az objektív valóságot visszatükrözi. Ezt a tényt — a sajátos módot ahogyan a tagadó ítélet szubjektív formája az objektív tartalmat tükrözi — a szubjektivista és formalista burzsoá logika művelői különböző módon próbálták kiaknázni s úgy véljük, fontos probléma megoldásához járulunk hozzá, ha sikerül elemeznünk és kimutatnunk, hogy ha mindjárt sajátos és közvetett módon is, de a tagadó ítélet logikai formája az objektív valóságot tükrözi.

Már láttuk, hogy mind az állító, mind a tagadó ítéletek mint logikai formák, mint a visszatükröződés racionális formái, amelyek tükrözik — vagy nem tükrözik — az objektív valóságot, az igazat, vagy hamisat tartalmazzák és fejezik ki. Itt csak emlékeztetünk röviden az igaz marxista-leninista elméletére, amely szerint az igaz nem egyéb, mint a megismerő alany gondolata, amely híven, adekvát módon objektív tartalmat tükröz vissza s amely a tudattól függetlenül létezik. Az igaznak marxista-leninista elméletére hivatkoztunk, mert az idealista logikusok sok esetben összetévesztik az állító és tagadó ítéletek viszonyát . . . „az igaz és a hamis ítéletek viszonyával, mintha az igaz ítélet kifejezésformája az állító és hamis ítéleté a negatív ítélet lenne.“¹

Az igaz vagy hamis tartalom problémája az ítéletben ismeretelméleti-logikai kérdés, míg az állító vagy tagadó *forma* problémája, amely egy ítéletben az igazat vagy a hamisat *fejezi ki*, elsősorban formai vonatkozású probléma.

* A tanulmány a Probleme de logica 1956. Bucarest c. kötetben jelent meg.

¹ Fogarasi B.: Logika. 3. kiadás. Magyar Tudományos Akadémia kiadása 1955. 168.

Azoknak a logikusoknak a tévedése, akik az állító ítéletet az igazzal és a tagadó ítéletet a hamis ítéleti kifejezésformájával azonosítják, abban áll, hogy ők valójában az ítéletben az igaz vagy hamis kifejezési formáját azonosítják, tehát a visszatükröződés formáját (az állító vagy tagadó ítélet formáját) a visszatükröződés *helyességének* problémájával (azaz, hogy az ítélet adekvát vagy inadekvát módon tükrözi-e vissza az objektív valóságot). Összetévesztik tehát a logikai forma problémáját az ítélet logikai formája általi objektív tartalom adekvát, vagy inadekvát visszatükröződésének problémájával.

Aristoteles ezelőtt közel 2500 évvel előre látta az állító és igaz ítéletek, valamint a tagadó és hamis ítéletek helytelen azonosításának lehetőségét, amelyet az idealista logikusok aztán el is követtek; Aristoteles bebizonyította, hogy az állító és a tagadó ítélet egyformán képes kifejezni az igazat és hamisat. Annak bizonyítására, hogy az igaz és a hamis kifejezhető mind az állító ítélettel, mind pedig a tagadó ítélettel, az állító vagy tagadó ítélet általi adekvát vagy inadekvát visszatükröződésnek megfelelően, ezt írja: „ugyanaz a beszéd (azaz ugyanaz a mondat, *αὐτὸς λόγος*, eadem oratio. — G. Ö.) lehet igaz vagy hamis, ha ez a mondat „valaki ül” igaz, ugyanaz a mondat nem lesz igaz, miután az, aki ült, feláll.”²

Tehát Aristoteles materialista állásfoglalása kezdettől fogva visszatükröztette a logikában a szubjektivizmus és az idealizmus helytelen tézisének, rámutatva, hogy az állító és a tagadó ítélet egyformán képes kifejezni mind az igazat, mind a hamisat. Míg pl. A. Pfänder megfosztja a tagadó ítéletet mindenféle visszatükrözőző értéktől s függetleníti a benne rejlő igaztól és hamistól, Aristoteles szerint az ítélet szubjektív formája által tükrözött objektív valóság határozza meg igaz vagy hamis voltát. A. Pfänder a tagadó ítéletet jellemezve a következőket állítja: „... a pozitív ítélettel szemben a tagadó ítélet a gondolkodás teljesen független alkotása (selbstständiges Gedankengebilde), amely nem tételezi fel a pozitív ítéletet vagy ennek helyességét sem létezésében sem helyes voltában.”³ Tehát míg A. Pfänder teljesen elkülöníti a tagadó ítéletet az állítótól s az általa visszatükrözött objektív valóságtól, Aristoteles fenntartja, hogy „igazat az mond, aki azt állítja, hogy ami szétválasztott, az szétválasztott s ami együttlevő, az együttlevő, tévedésben pedig az van, aki a dolgokat fordítva ítéli meg.”⁴

Más helyen ezt írja: „... ugyanabban a viszonyban, amely egy dolgot a léthez fűz, bennefoglaltatik az igazhoz való viszony is...”⁵

Aristoteles számára tehát, hogy fenti példájára hivatkozzunk, ez az állító ítélet, hogy „Sokrates ül” igaz, de csak akkor, midőn Sokrates valóban ül. Ha Sokrates feláll, a fenti állító ítélet hamis s helyét át kell adnia az igaz tagadó ítéletnek „Sokrates nem ül”. Ha Sokrates valóban áll, igaz a tagadó ítélet „Sokrates nem ül”. Ha végül is leül, a fenti tagadó ítélet hamissá válik s átadja helyét az állító ítéletnek, amely az igazat fogja kifejezni: „Sokrates ül”. Aristoteles tehát látta, hogy az ítélet igaz vagy hamis volta nem függ az ítélet állító vagy tagadó formájától. Az ítélet állító és tagadó formája

² Aristoteles, Opera Omnia, I. Categoriae Párizs, Firmin Didot, 1848. III. fej. 5–10 (Nam eadem oratio vera et falsa videtur esse. Veluti si vera est oratio, sedere aliquem; postquam, surrexit, eadem haec oratio falsa erit).

³ A. Pfänder: Logik. Halle, Niemayer-kiadás 1929. 95.

⁴ Aristoteles: Opera Omnia, II. Metafizica, VIII. könyv, X. fej. 1051. 572.

⁵ Aristoteles: Metafizica, Bibliion a to Elatton, I. fej. 993. 486.

egyaránt képes arra, hogy kifejezze az igazat és a hamist, mindkét forma kifejezheti az objektív valóságot, mert az az ítélet, amely igazságot tartalmaz, visszatükrözheti az objektív valóságot is. Az ítéletben rejlő igaznak együtt kell járnia az ítélet objektív tartalmával. Aristoteles fenti példáját általánosítva a negatív ítéletek visszatükröző értékét illetően az alábbi következtetésre jutunk: ha a valóságban van egység valamely tárgy és annak tulajdonsága vagy állapota között, akkor az objektív valóságot helyesen adjuk vissza állító ítélettel (pl. Sokrates ül, a ló fehér, S est P.). Ha a valóságban nem létezik ilyen egység valamely tárgy és az ítélet állítmánya által tükrözött tulajdonság között, ha valamely tárgynak hiányzik valamely tulajdonsága vagy állapota, akkor az objektív valóságot helyesen adjuk vissza tagadó ítélet formájában (pl. Sokrates nem ül, a ló nem fehér, S non est P.).

Aristoteles elmélete — amelyet igen sommásan adtunk elő — ma is érvényes;⁶ értékét aláhúzza az a tény, hogy ellentétben a skolasztika meddő formalizmusával, elméletében implicite benne van az a tény, hogy az ítélet formái képesek tükrözni az objektív tartalom mozgását, a tárgyak és jelenségek minőségi változása, valamely tulajdonság vagy állapot valamely dologhoz tartozó minőség megszerzése vagy elvesztése visszatükröződhetik az ítélet minőségi formájának változása révén. Ha az állító ítélet azt a tényt tükrözi vissza, hogy egy tárgynak tulajdonsága, valamilyen minősége van, ennek a minőségnek az elvesztése objektív módon maga után vonja az állító ítélet logikai minőségének tagadó ítéletté való átváltozását és fordítva. Ha az objektív valóságban egy tárgynak nincsen egy bizonyos állapota, vagy tulajdonsága, később azonban valamilyen minőségre tesz szert, vagy változott helyzetbe kerül, a tagadó ítélet, amely a tulajdonságnak, a tárgy minőségének e hiányát tükrözi, állító ítéletnek kell helyet adjon. Az objektív módon kibontakozó minőségi változások az ítéletek formáinak minőségi változásaiban tükröződhetnek. Az objektív minőségi változások tehát visszatükröződhetnek szubjektív logikai síkon ugyancsak az ítélet formáinak minőségi változásain keresztül.⁷

A továbbiakban majd látni fogjuk, hogy az ítélet logikai formái mozgásban vannak, nem holtak, alsóbbrendű formái magasabbrendű formákká fejlődnek a tagadás művelete folytán.

Az ítélet igaz vagy hamis tartalmának problémáját nem szabad összevetészenünk az ítélet állító vagy tagadó formájának problémájával; a

⁶ L. ezt illetően Fr. Bassenge adalékait a „Deutsche Zeitschrift für Philosophie” c. folyóiratban folyó vitához. (1955 : 4. 477 kkl ; 1955 : 5. 620). „A logikai törvények megváltoztathatóságáról” (Transformierbarkeit der logischen Gesetze) szólva azt mondja, hogy a dolog állapotának létezéséből (Aus dem Bestehen des Sachverhalt) S est P folyik ennek a viszonynak (a megváltoztathatóságnak — G. Ö.) megfelelően az ítélet és az S est P kifejezés igaz volta, valamint az ítélet és az S non est P kifejezés hamis volta, továbbá az S non est P szerkezet létezéséből az ítélet és az S non est P kifejezés igaz volta. Ezek a következtetés eredeti törvényei (Die originären Folgergesetze) ; másodlagos módon (sekundär) meg van engedve a fordított következtetés is, azaz az S est P kifejezés igaz voltáról S est P objektív szerkezet létezésére.

⁷ Úgy véljük, nincs fontosság híjával megjegyzésünk, hogy Hegel is, aki objektív idealista volt, antiformalista véleményét táplált az ítéletben rejlő igaz és hamis problémáját illetően ; Hegel úgy véli, hogy nem az ítélet alaki folygessége határozza meg ennek igaz vagy hamis voltát ; az ítélet igaz volta véleménye szerint az ítélet tartalmától függ : „... csakis az ítélet tartalmától függ igaz vagy hamis volta, amennyiben a logikai igaz csak a formára vonatkozik...” (azaz a logikai formára, — G. Ö.) vö. Hegel : Wissenschaft der Logik, II. Leipzig. Ed. Meiner, 1931. 270.

fentiekből világosan következik, hogy Aristoteles felfogása szerint a tagadó ítélet formája képes visszatükrözni teljes hűséggel, adekvát módon az objektív valóságot, képes visszatükrözni valamely dolog tulajdonságának vagy helyzetének hiányát (steresis). Aristoteles szerint a *tagadó, de igaz* ítélet a megismerés, a tükrözés szempontjából sokkal értékesebb mint a hamis állító ítélet; az előbbi valamely ismeretet, egy objektív igazságot, tehát adekvát tükröződést fejez ki, az utóbbi azonban magában foglalja a hamisat, vagyis az inadekvát tükröződést. Nyilvánvaló tehát, hogy pl. az igaz tagadó ítélet „a nyelv nem a felépítményhez tartozó jelenség” mivel a valóságot adekvát módon tükrözi, ismereti értékét tekintve fölötte áll a hamis állító ítéletnek, „a nyelv a felépítményhez tartozó jelenség”. Az előbbi az igazságot tartalmazza, míg az utóbbi Marr vulgarizáló, antimarxista véleményét fejezi ki s a hamisat tartalmazza, jöllehet a logikai minőség formáját illetően ez az ítélet állító forma mezében jelentkezik.

*

Már láttuk, hogy Aristoteles felfogása szerint a tagadó ítéletek éppen azért, mert képesek kifejezni az igazat, adekvát módon visszatükrözni az objektív valóságot, nagy szerepet játszanak a megismerésben. A tagadó ítélet formája tehát Aristoteles szerint a megismerés eszköze, racionális „organon”, ámde nem ez a véleményük az idealista logika képviselőinek, akik minden úton-módon azt akarják „demonstrálni”, hogy a tagadó ítéletek nem tükrözik vissza a valóságot; elutasítják a tagadó ítéletek ismereti értékét s kérdőjelet tesznek az objektív valóság megismerését illető képességükhöz is. Megkíséreljük most elemezni — nagyon röviden — azt a módot ahogyan a tagadó ítéletet lélektanilag és voluntarisztikusan magyarázó egyes idealista logikusok megpróbálják elkülöníteni az ítélet logikus „értelmét” — s közben az objektív tartalmat, amelyre ez az értelem vonatkozik — a gondolkodás lélektani, akarati, értékelő ténykedésétől, amely sajátosan *szubjektív aktus*. A tagadó ítélet az a logikai forma, amelynek a többi állítmányi formákkal ellentétben sajátosan szubjektív, értékelő jellege van; a szubjektivizmus és a „szubjektív vakság” (Lenin) miatt egyes idealista logikusok addig mennek, hogy a tagadó ítéletekből csak a szubjektív értékelő elemet tartják meg, mellőzve vagy „elfelejtve” az objektív tartalmat, amelyet a tagadó ítélet tükröz.

Már Aristoteles eljutott ahhoz a következtetéshez, hogy az igaz és a hamis nem objektív, ontológikus kategóriák, hanem a visszatükröződés szubjektív kategóriái; Aristoteles úgy véli, hogy „a hamis és az igaz nem a dolgokban van, mintha elejétől kezdve a jó lenne az igaz és a rossz lenne a hamis, hanem a tudatban”.⁸ Ténylegesen az igaz és a hamis a megismerő alany kategóriái, aki gondolatait egybeveti, ellenőrzi. Az idealista logikusok azonban eltúlozzák az igaz és a hamis szubjektív jellegét és — ellentétben Aristoteles-szel, akinek a szemében az ítélet igaz vagy hamis jellegét a valóság adekvát vagy hamis visszatükrözése határozza meg — elkülönítik az ítélet értékelő mozzanatát az ítélet által visszatükrözött objektív tartalomtól.

Röpke történeti visszapillantást vethetünk mindössze azokra az elméletekre, amelyek a fenti módon próbálják tagadni a tagadó ítéletek visszatükröző értékét. Először azokra a logikusokra hivatkozunk, akik a tagadó ítéleteket

⁸ Aristoteles *Metafizica*, V. könyv. IV. fejelet. 1027. 537.

értékítéleteknek minősítik. Ezek a logikusok megkülönböztetik az ítélet elméleti „passzív” részét, amely az ítélet jelentőségében áll, az akarati jellegű érzelmi folyamattól, amely szubjektív, akarati természetű. Ennek az elméletnek első alakja a sztoikusoknál lelhető fel, akik szerint az állító ítélet lényege az elfogadás (sincatathesis), míg a tagadó ítéletek szerepe az, hogy visszatartson ettől az elfogadástól (epoche); ebben az esetben fel kell hagynunk az ítélettel (judicium suspendere). Az a tény, hogy az ítélet visszatűkröz valamit vagy sem, a sztoikusoknál elhanyagolható probléma, — ha nem feledkeznek meg róla. Hume állásfoglalása nem sokban különbözik a sztoikusok felfogásától az ítélet elméletét illetően; Hume a *Vizsgálódás az emberi értelemről* c. művében elválasztja a puszta képzetet a gondolkozástól, amely az értékelő mozzanathoz (belief) kapcsolódik.⁹ Röviden utalunk itt Bergsonra is,¹⁰ aki szerint a tagadásnak teljességgel antropomorfikus, azaz inobjektív jellege van.

Még sorolhatnánk a számát azoknak az idealista gondolkodóknak, akiknek a véleménye csak árnyalatilag különbözik a fentiekétől.¹¹ Az a tény, hogy ez az elmélet rendkívül elterjedt, nem újság. Nálunk sem hiányoztak képviselői; érdekes ebből a szempontból Cicerone Jordăchescu: *Az ítélet elmélete, logikai-episztomológiai tanulmány* című dolgozata,¹² amelyben kifejti, hogy „a fogalmak egybekapcsolása az ítéletben és állásfoglalásunk, amellyel felismerjük vagy nem ismerjük fel az igazat vagyis az egybekapcsolásnak az értéke, az ítélet problémájának két alapvető tényezője”.¹³

Az ítélet tárgyára vonatkozóan másutt azt írja „ha az ítélet lelki folyamata szubjektív s abban játszódik le, aki ítél, nem ugyanez a helyzet az ítélet tárgyával”.¹⁴

Az idézet alapján az olvasó aligha hiheti, hogy az említett logikus elismeri a tárgy, az ítélet lelki tartalmának objektív jellegét, amelyet „az ítélet lelki folyamata” tükröz. Éppen ezért kötelességünk alaposabban elemezni, mit is ért Jordăchescu az ítélet tárgyán? Jogos az elemzés, hiszen az idézett logikus véleménye — aki egyébként tanítványa és követője az ismert neokantiánusnak, H. Rickert-nek,¹⁵ homlokegyenest ellenkezik a dialektikus materialista logikával. Röviden emlékeztetünk arra, hogy a dialektikus materialista logika szerint a logikai formák, tehát az ítélet is (amely, amint tudjuk, logikai forma) valóságos tartalma objektív módon létezik, az ítélet ezt az objektív tartalmat tükrözi. Jordăchescu elismeri, hogy „az ítélet tárgya nem szubjektív, hanem objektív”.¹⁶ Sajnálatos módon azonban Jordăchescu az „objektíven” nem az objektív valóságot érti, ellenkezőleg, úgy véli, hogy mialatt „az ítélet lelki folyamata valóságos, ezt átéljük, ugyanúgy mint a fájdalom, az örömet, a

⁹ Hume: *Vizsgálódás az emberi értelemről*, Filozófiai Írók Tára, 2. kiadás 43—45.

¹⁰ Bergson elméletét a tagadó ítéletekre vonatkozóan utóbb kifejtjük bővebben.

¹¹ Windelband: *Präludien*, Tübingen, Ed. Mohr 1907. 52—57. Elméleteik kritikái elemzését l. Fogarasi: *Az ítélet voluntarisztikus jellege*. Athaeum. Budapest 1913. évf. 1. sz. 58—109.

¹² C. Jordăchescu: *Teoria judecătii, studiu logicō-epistomologic*. Jași, Viața Romineasca, 1927.

¹³ *ibidem* 99.

¹⁴ *ibidem* 98.

¹⁵ Rickert hatása Jordăchescura világossá válik, ha a fent előadott elméletét Rickert *Der Gegenstand der Erkenntnis*, Tübingen, Ed. Mohr, 1921. 135 kkl-on foglalt ítéletelméletével összehasonlítjuk.

¹⁶ Jordăchescu i. m. 98.

valamire irányuló szándékot. Az átélt valósághoz tartozik, s éppen ezért az időben van". Az ítélet tárgya azonban, amelyet az állító vagy tagadó ítélet formájában fejezünk ki, — „nem valóságos, hanem irreális is. Ez nem jelent azonban lebecsülést. Az ítélet értelme, noha irreális nem azt jelenti, hogy a semmivel egyenlő". „Mivel fölötte áll az időnek és a térnek, bármikor és bárhol érvényes az ideális valósághoz tartozik, ideális természetű.”¹⁷

Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy ennek az „elméletnek” az „érdeme” Berkeley hirhede tézisének (esse est percipi) az ítélet elméletére való alkalmazásában áll. Amint a szubjektív idealisták számára csak az reális, amit felfoghatunk, ugyanúgy Jordăchescu számára is csak az ítélet „lelki aktusa” reális, értelme pedig irreális vagyis ideális (Jordăchescu terminológiájában az objektív = ideális). Elméletének célja világos: tagadja, hogy az ítélet az objektív valóságot tükrözi s bizonyítani igyekszik, hogy az általa visszatükrözött tartalom nem objektív (a szó materialista értelmében), hanem „irreális”; ilyen módon a tükrözött tárgy beleolvad a tárgy visszatükrözésébe; az ítélet objektív tartalma áthelyeződik az ideális szférába, azaz szubjektivizálódik.

Jordăchescu elméletét könnyen közös nevezőre hozhatjuk a többi, fent említett szubjektivista elméletekkel.

El kell tekintenünk attól, de nem is célja e dolgozatnak, hogy mindegyik elméletet külön megcáfolja. Tudjuk, hogy ezeket az elméleteket „egy tollvonással” nem lehet megsemmisíteni, de lényegük, idealizmusuk és szubjektivizmusuk nyilvánvaló. Közös vonásuk, hogy ezek az elméletek mereven elkülönítik az ítélet tárgyát az ítélet aktusának lélektani folyamatától. A logikai formák elpszichologizálásának határozott szándéka az idealizmushoz kapcsolódik elválaszthatatlanul. A pszichologizálás közvetítésével az idealizmus úgy tekinti, hogy a logikai formák általában, de a tagadó ítéletek még inkább tartalmuk által nem tükrözik az objektív valóságot, hanem mindössze lelki folyamatot képeznek. Nyilvánvaló, hogy az ítélet mint logikai forma nem létezhetik a második jelrendszer, a nyelv nélkül. Az is nyilvánvaló, hogy különösképpen a tagadó ítéletek érzelmi állapotot fejeznek ki, azt a magatartást, amelyet a megismerő alany tanúsít az igazzal vagy hamissal szemben, amely az ítélet jelentésében rejlik. Ezért mondta Sigwart, hogy „nem létezik tagadó kopula, hanem csak elutasított kopula”. Az „A nem B” ítélet Sigwart szerint nem egyéb mint a „nem igaz, hogy A—B” ítélet rövidített formája.¹⁸ Csak akkor van jogunk egy tagadó ítéletet kimondani, ha az egy neki megfelelő állító ítéletre vonatkozik. Ezért állítja Sigwart, hogy a tagadó ítélet nem ítélet, hanem „ítélet egy ítéletről”.¹⁹ Úgy hisszük nem érdektelen röviden elemezni Bergsonnak a tagadó ítéletre vonatkozó elméletét. Véleménye szerint a tagadó ítélet nem az ítélet tárgyaról jelent ki valamit, hanem az állító ítéletről, „... ha azt mondom „ez a tábla nem fehér”, nem fejezek ki bizonyossággal valamit, amit felfogtam, mert a feketét láttam s nem a fehér hiányzását. Tehát alapjában véve nem magáról a tábláról mondtam ítéletet, hanem az ítéletről, amely kijelentette, hogy a tábla fehér. Ítéletet mondok tehát egy ítéletről s nem a tábláról.”²⁰ Kevéssel alább azt állítja, hogy „A tagadás külön-

¹⁷ ibidem 98—99.

¹⁸ Sigwart: Logik I. Tübingen, Ed. Mohr 162. kkl.

¹⁹ Ld. még B. Erdmann: Logik I. 322 kkl; Sigwarttal azonos véleményét fogalmazza meg.

²⁰ Bergson: Evolution créatrice, Ed. F. Alcan, 1934. 311.

bözik a tulajdonképpeni állítástól, mert nem egyéb mint másodfokú (second degré) állítás; állít valamit az állításról, amely viszont egy tárgyról állít valamit”.²¹

Mindeddig nem tűnik képtelennek Bergson elmélete; az alábbiakban azonban elméletének szubjektív jellege nyilvánvaló: „a tagadás célba vesz *valakit* (kiemelés tőlem — G. Ö.), nem mint a tiszta intellektuális művelet, amely *valamit* vesz célba (kiemelés tőlem — G. Ö.) Pedagógiai és szociális természetű.”²²

Más helyen ezt írja: „ha az állítás a tiszta értelem ténykedése, a tagadásnál valamely értelmén kívüli (extraintellektuális) elem lép fel és bizonyára eme idegen elem behatolásának (l'intrusion) tulajdonítható a tagadás sajátos jellege.”²³

Miben is áll a tagadás sajátos jellege? Bergson válasza a következő: „A tagadás nem egyéb mint *magatartás* (kiemelés tőlem G. Ö.) amelyet a szellem vesz fel az esetleges állítással szemben”.²⁴ Nem ismeretlen számunkra ez a vélemény. Míg az állító ítélet a tárgyra vonatkozik, a tagadó ítélet mindössze csak az állító ítéletre vonatkozik, s a közvetett jellegből folyóan, nem is tükröz semmit, legfeljebb magatartásunkat fejezi ki az állító ítélettel szemben. Ezért „Hiábavaló a tagadásnak azt az értéket tulajdonítanunk, mintha sui generis gondolatokat teremtene, amelyek szimmetrikusak az állítás által alkotottakkal.”²⁵

A tagadó és az értékítéletek tárgya — amint a fentiekből láttuk — nem az objektív tartalom, hanem az állító ítélet. Ez az elmélet nincs teljesen híjával az igazságnak: a tagadó ítélet, valamint Windelband híres értékelése (Beurtheilung) nem vonatkozik közvetlenül és mindig arra, amit visszatükrözünk, hanem arra a módra, ahogyan a tárgy tükröződik. Azonban a tükrözött tárgyat elválasztani a tárgy tükröződésétől, azt állítani, hogy az ítéletek, amelyek más ítéletekre vonatkoznak, közvetlen módon nem vonatkoznak az általuk tükrözött tárgyra is, nyilvánvalóan szubjektivista elcsúszást jelent.

*

A fentiekben a főbb elméleteket elemeztük, amelyek szerint a tagadó ítéleteknek derivált jellegük van, lévén ezek értékítéletek, vagy „ítéletek az ítéletekről”. A továbbiakban megkíséreljük röviden elemezni azokat az elméleteket, amelyek az állító és tagadó ítéleteket egymás mellé rendelik.

Ennek az elméletnek egyik képviselője H. Lotze, aki egymás mellé helyezi — Sigwart, Erdmann, Bergson elméletétől eltérően — az állító és tagadó ítéleteket, azt gondolva, hogy úgy az állító, mint a tagadó ítéletek nem eyebeek mint válaszok egy gondolatra, amely kérdő módon jut kifejezésre. Ennél a gondolati tartalomnál két ellentétes ítélet lehetséges: az állító jóváhagyja a gondolati kérdést, a tagadó kétségbevonja azt.²⁴

Végezetül nem hagyhatjuk említés nélkül N. Petrescu elméletét, aki a legtöbb gondolkodótól eltérően azon a véleményen van, hogy „az első lépés, amelyet az alany egy új benyomással való kapcsolatba kerülése alkalmával

²¹ ibidem 312.

²² ibidem 311.

²³ ibidem.

²⁴ ibidem.

²⁵ ibidem 313.

megtesz, elsősorban a tárggyal való nemazonosságának közvetlen megállapítását, másodsorban általános azonosságának közvetett állítását jelenti. Az első (lépése a gondolkodásnak — G. Ö.) ebben az ítéletben fejeződik ki: x tárgy nem én vagyok vagy én nem vagyok x tárgy. A második megállapítás... amely csak következménye az első megállapításnak, egyszerű azonosításban jut kifejezésre: $\text{Én} = \text{Én}$. Az első megállapítás túlsúlyban van, mert az alanynak a tárggyhoz való eredeti viszonyulását (ursprüngliche Beziehung) jelenti.²⁵

Amint maga N. Petrescu is észreveszi, véleménye ellentétben van I. G. Fichte véleményével, amely szerint a gondolkodás első művelete az azonosság feltevése (setzen) az Én és Én között. Véleményünk szerint N. Petrescu fent kifejtett elméletét viszonylag haladónak lehet minősíteni. Amikor az idealista logikusok többsége azt állította, hogy a tagadó ítéletnek közvetett jellege van, N. Petrescu állítja, hogy a megismerő alany a tagadó ítéletből indul ki s ezáltal tudatosodik benne, hogy a tárgyak rajta kívül léteznek.

Mégsem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy N. Petrescu fent kifejtett elméletével materialista lenne, mert ugyancsak ő állítja, „lehetetlen, hogy emberi módon az öntudat kilépjen önmagából,”²⁶ ami feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy megmutassa, *miért* lehetséges az alany kapcsolatba kerülése a tárggyal. Az a mód azonban, *ahogyan* az alany viszonylik tárggyához, megállapítható és leírható — állítja N. Petrescu.

Nyilvánvaló, hogy a fenti fenntartással N. Petrescu nemcsak hogy lemond a materializmusról, de a neokantianizmus vonalára is csúszik, amely sajtószóval azt állítja, hogy a tudat képtelen „önmagából kilépni”. N. Petrescu másik elcsúszása az idealizmus felé szerzőnk pozitívizmusában áll, amelyvel nem magyarázza meg a jelenségeket a miért szó világánál, hanem csak leírja őket. Úgy gondolja, hogy nem tudunk válaszolni arra, miért viszonylik az alany a tárggyhoz, azonban ezt a viszonyt le tudjuk írni.

Mindezek ellenére elmélete, amely szerint a tagadó ítéleteknek közvetlen jellegük van, nem nélkülözi a fontosságot a harcban azon logikusok ellenében, akik a tagadó ítéletek közvetett jellegét az idealizmus javára próbálják „kiaknázni”.

II. A tagadó ítélet visszatükröző jellege a dialektikus logika szempontjából

Az alábbiakban megpróbáljuk a dialektikus logika szempontjából elemezni a tagadó ítéletek visszatükröző értékét. Megkíséreljük nyomon követni hogyan változik át a negatív ítélet állító ítéletté és fordítva, elemezni fogjuk a gondolkodás „ugrásait” az ítélet egyik kategóriájából a másikba, ahogyan pl. a létezési ítélet reflexiós ítéletté változik át s ez utóbbi szükségszerű ítéletté a tagadás művelete folytán. Hasonlóképpen megkíséreljük elemezni az egészen sajátos módot ahogyan a fogalmi tagadó ítéletek az objektív valóságot tükrözik, megmutatva, hogy a megismerés szempontjából ezek fölötté állnak az ítélet összes tagadó formáinak.

Joggal kifogásolhatná bárki, hogy Hegel, a dialektikus logika idealista alapítója, A logika tudományában nem szól a tagadó ítéletekről — mint

²⁵ N. Petrescu : Die Denkfunktion der Verneinung. Leipzig—Berlin, Ed. Teubner, 1914. 14.

²⁶ N. Petrescu, i. m. 8.

olyanokról — hacsak nem a létezési ítéletek színvonalán, tehát pontatlanság lenne tagadó reflexiók szükségyszerű vagy fogalmi ítéletről beszélünk. Igaz azonban az is, hogy Hegel rendszerében reflexiók színvonalon a tagadás szerepét a különös ítélet tölti be, a szükségyszerű ítéletek színvonalán a feltételes ítélet s végül a fogalmi ítéletek színvonalán a lehetőséget kifejező ítélet. Véleményünk szerint azonban, jóllehet a tagadó ítéletek — mint olyanok — nem jelentkeznek Hegel rendszerében a létezésinél magasabb színvonalon, mégsem állíthatjuk, hogy nem léteznek reflexiók szükségyszerű vagy éppen fogalmi tagadó ítéletek, hanem ellenkezőleg, az a véleményünk, hogy a létezési tagadó ítélet formáját a magasabbrendű ítéletek nem tagadták a létezésinél magasabb színvonalon, ennek megsemmisítő megszüntető formájában, hanem éppen túllépték (aufheben)²⁷.

Megjegyezzük azonban, hogy fenntartással kell élnünk azt a tényt illetően, hogy a dialektikus logika szempontjából a tagadó ítélet formája magasabb ítéleti formákat ölthet mint a létezési ítélet; mivel a dialektikus logikában a tartalom határozza meg az ítélet formáját, a tagadó ítélet formája egyre inkább helyet ad — abban a mértékben amint a létezési színvonalról a fogalmi felé haladunk —, az állító formának. Ha a létezési ítélet színvonalán az alapot nélkülöző kapcsolat folytán, tehát az S és P közötti véletlen kapcsolat folytán a tagadó ítéletek végtelensége lehetséges, a reflexiók színvonalon a lehetséges reflexiók tagadó ítéletek száma egyre csökken s a szükségyszerűek színvonalán már igen nehéz olyan ítéleteket találnunk, amelyek szükségyszerű ítéletek s ugyanakkor tagadók is, mivel az alany és az állítmány közötti viszony szükséges s nem tagadható oly könnyen mint a létezési színvonalon az alany és az állítmány közötti viszony, ahol ez a viszony csak véletlen volt.

Ténylegesen, ez a létezési állító ítélet „a rózsá piros” könnyen tagadható, mivel a rózsá és a piros között csak véletlen viszony van, mivel a rózsának nem kell éppen pirosnak lennie. Ezt a reflexiók ítéletet „a rózsának bizonyos színe van”, figyelemmel arra, hogy S és P között megalapozottabb viszony van, nehezebben lehet tagadni, míg az ítélet szükségyszerű színvonalán, ahol az alany és állítmány viszonya szükségyszerű (pl. a rózsá növény) az S és P közötti egység e példa esetben egyáltalán nem tagadható. Mégis úgy véljük, hogy vannak reflexiók, szükségyszerű és fogalmi tagadó ítéletek — amelyek éppen alakilag tagadók. A reflexiók ítélet a létezési ítélettől elsősorban abban különbözik, hogy „összefoglaló általánosságot” (Zusammenfassende Allgemeinheit) kifejező állítmánya van.

A reflexiók ítélet állítmányát azonban nem szükséges tulajdonsága az alanynak, amelyhez tartozik, hanem csak egy közös tulajdonságot fejez ki, amely több (nem szükségképpen mindegyik) alanyt illet, amelyek ugyanahhoz a nemhez tartoznak. Az a tény, hogy a reflexiók ítélet állítmánya nem szükségképpen tartozik az alanyhoz, magyarázza a reflexiók tagadó ítéletek létezését. Ez a körülmény igen világosan látható a reflexiók állító különleges ítéletben, amely nemcsak, hogy nem zárja ki, de egyenesen feltételezi a reflexiók tagadó ítéletet. Ez a különleges reflexiók ítélet pl. „egyes testek rugalmasak” („rugalmas” tipikusan reflexiók állítmány) nemcsak, hogy nem zárja ki, de egyenesen feltételezi ezt a reflexiók tagadó ítéletet: „egyes testek nem rugalmasak”.

²⁷ Megpróbáltam lefordítani az „aufheben” kifejezést a túllép szóval, amely úgy vélem, megközelítőleg adekvát módon adja vissza a szó hármas jelentését — megszüntet, megtart, túlhalad.

Nyilvánvaló azonban, hogy a reflexiók színvonalon sokkal kevesebb tagadó ítélettel találkozunk, mint a létezési ítéletek színvonalán, mivel az alany és állítmány közötti egység megalapozottabb, mint a létezési ítélet színvonalán s ezért a reflexiók ítélet tagjai nehezebben választhatók el mint a létezési ítélet színvonalán. Ugyanúgy vetődik fel a probléma a szükségszerű és a fogalmi ítéletek színvonalán, de még ennél is jellemzőbb módon. Nyilvánvaló, hogy a feltételes ítélet állító és tagadó formát egyaránt ölthet — tehát kezdettől fogva elesik az ellenvetés, hogy a tagadó ítéletek nem létezhetnek a szükségszerű ítéletek színvonalán. Sőt mi több, mi azon a véleményen vagyunk, hogy a szükségszerű ítéletek közül nemcsak a hipotetikus ítéletek ölthetnek tagadó formát, hanem a kategorikus szükségszerű ítélet is, valamint a szétválasztó szükségszerű ítélet is tagadó formát vehet fel: a kategorikus tagadó szükségszerű ítéletet használjuk fel a megismerésben, többek között például a ténynek a tudomásvetélésben, hogy egy egyén nem tartozik valamely nemhez, vagy valamely nem fajához; ebben az esetben a kategorikus tagadó szükségszerű ítélet a megismerő alanyt más genusz vagy más faj keresésére irányítja, amelyhez az egyéni tárgy tartozik. A fogalmi tagadó ítéletek létezésének bizonyítására akkor térünk rá, amikor majd a sajátos módot tárgyaljuk, ahogyan a fogalmi tagadó ítéletek az objektív valóságot visszatükrözik.

A dialektikus logika az alany és az állítmány közötti viszonyt mint az egyes és általános közötti viszonyt elemzi, amely objektív dialektikus egységet tükröz. A dialektikus logika rámutat, hogy abban az esetben, ha az S és P közötti viszonyt a fogalomkör szempontjából elemezzük, az állítmány általános és az alany egyedi, ha pedig ezt a viszonyt a tartalom szempontjából vizsgáljuk, az alany konkrét és az állítmány elvont. Valóban, az állítmány magában foglalja az alanyt a fogalomkör szempontjából; az állítmány jegye az alanynak, amely más alanyokhoz is tartozik, ezért tölti be az általános szerepét az ítélet alanyával szemben. A tartalom szempontjából azonban az alanynak konkrét jellege van, a jegyek összességét tartalmazó tárgyat tükrözi, amely sokféle tulajdonság hordozója, az állítmány pedig az alanynak csak egyetlen elvont jegyét fejezi ki.²⁸ Ezért az a véleményünk, hogy az S és P közötti viszonyt a tartalom szempontjából így fogalmazhatnánk meg: „a konkrét nem egyéb mint absztrakt”.

Aristoteles véleménye szerint az állító ítélet állítmányai benne foglaltatnak az állító ítélet alanyaiban; pl. a „fehér” a „ló”-ban; a tagadó ítélet állítmányai nincsenek benne a tagadó ítélet alanyaiban, tehát nem is lehetnek állítmányai az illető ítéletek alanyainak. •

Aristoteles elismeri, hogy „a másodlagos szubsztanciák” bent foglaltatnak az elsődleges szubsztanciákban. Ha egy állítmány nincs benne a nem vagy az alanyhoz tartozó faj egyik alanyában sem, az állítmány inpredikábilis. Aristoteles kétféle módját különbözteti meg annak ahogyan az állító ítélet állítmányát az alany tartalmazhatja az egyetemes állító ítéletek keretében; egyfelől az állítmány benne lehet a teljes alanyban, ha a nemhez tartozó alany összes alanyainak állítmánya lehet, pl: minden ember halandó; másfelől akkor, ha az alany és az állítmány köre azonos, a teljes állítmány benne van a teljes alanyban. A fenti példában az állítmány (halandó) nem volt benne teljesen az alanyban (ember), mivel minden élőlény halandó. De pl. ebben az ítéletben „az anyag az objektív valóság” az alany a teljes állítmányt tartal-

²⁸ Vö. Hegel i. m. II. 270 — 275.

mazza, mert az alany és az állítmány köre azonos. Az egyetemesen állító tagadó ítéletek nem alkalmasak a fenti szétválasztásra, az egyetemesen tagadó ítéletben az állítmány integrálisan (és csak integrálisan) ki van rekesztve az alany köréből.

A fentiekből következik, hogy Aristoteles változó fogalmakkal dolgozott s arra törekedett, hogy az ítélet terminusainak dialektikáját kialakítsa.²⁹ Nyilvánvaló tény, hogy az állító ítélet az egyes és általános objektív összekapcsolódását tükrözi. Az állító ítélet általános képlete ez lehetne: az egyes (S) általános (P) (a kör szempontjából), és a konkrét (S) absztrakt (P) (tartalom szempontjából). Az állító kapcsolat egyesíti az állító ítélet állítmányát az ítélet alanyával.

A tagadó ítéletek esetében azonban másképpen áll a dolog. A tagadó ítélet kapcsolata *negatív*, nem egyesíti az alanyt az állítmánnyal, ellenkezőleg, az ítélet e két tagját elválasztja egymástól; a tagadó ítélet általános alakja tehát ez lenne: az alany nem állítmány, vagyis az egyes, illetve a tartalom szempontjából a konkrét nem általános (illetve absztrakt). Felvetődik természetesen a probléma, milyen módon tükrözik vissza a tagadó ítéletek az egyedi és általános közötti objektív összekapcsolódást, ha ezen ítélet negatív kapcsolata nem engedi meg az egység állítását, az alany és állítmány közötti szintézist?

A válasz erre a kérdésre nagyon egyszerű. A tagadó ítélet valamely tulajdonság hiányát tükrözi az ítélet tárgyában, amelyet az ítélet alanya tükröz vissza. Pl. ez az ítélet: „a ló nem fehér” az ítélet tárgyában, azaz a lóban a fehér szín *hiányát* (sterezis) tükrözi. Ez az ítélet tehát azt a tényt fejezi ki, hogy az egyedít nem foglalhatja magában az általános, illetve (a tartalom szempontjából) a konkrétnek nincs egy bizonyos (absztrakt) jegye.³⁰ Hát vajon ténylegesen a tagadó ítélet csak az alany és állítmány (azaz az egyes és általános) közötti egység *hiányát* tükrözi? Vajon a tagadó ítélet nem tükröz-e közvetett módon valamilyen pozitívumot, vagyis egy más egységet, az egyes és általános közötti más összekapcsolódást? Úgy véljük, hogy a tagadó ítélet az egyes és általános közötti hiány tükrözése mellett közvetlenül, valamilyen állító ítélet révén pozitív valamit, vagyis más egységet, az egyes és általános közötti más egybekapcsolódást is képes visszatükrözni. Erre a kérdésre megpróbálunk az alábbiakban választ adni.

Kezdjük az elemzést a legegyszerűbb állítmányi tagadó ítéletekkel, amelyeket a dialektikus logika létezési ítéleteknek vagy minőségi ítéleteknek nevez.³¹ Ebben az ítéletben pl. „a ló fehér” az egység az egyes és az általános között nyilvánvaló. Az egyedi ló és tulajdonsága, a fehér szín közötti viszonyt állítja.

Vegyünk azonban egy egyszerű állítmányi tagadó létezési ítéletet: pl. „a ló nem fehér”. Nyilvánvaló, hogy ez ítélet tagadja az alany és tulajdonsága közötti viszonyt, illetve az egyes és az általános közötti viszonyt.

Nem hatolva a dolgok mélyére a komprehenzivisták és az extenzivisták egyaránt azt a következtetést próbálják levonni, hogy a tagadó ítéleteknek — mivel az ítélet két tagja közötti hozzátartozás vagy beleértés viszonyának a nemlétezésére vonatkozik — nincs semmi visszatükröző értékük.

²⁹ Vö. Aristoteles: Opera Omnia I. 39.

³⁰ Az ítélet általános formáját leegyszerűsítettük a tartalom szempontjából: „az általános az egyes” helyébe tettük: a konkrét—absztrakt.

³¹ Vö. Hegel i. m. II. 272—286; Enciclopedia, 172, 173 paragrafus, 2. pont; Engels: Dialektica naturii 1954. 226.

A komprehenzivistá B. Erdmann logikájában például ezt olvassuk: „az állítmányi tagadó ítéletben a logikai immanenciát tagadják, tehát azt a viszonyt, amely állítmányilag egyesíti az állítmányt az alannyal,”³² tehát a tagadó ítélet, mivel tagadja az állítmányynak az alanyban levő „logikai immanenciáját”, nem tükrözheti a tárgy és tulajdonsága közötti viszonyt, mert logikusan kifejezésre juttatja e viszony nemlétezését. Sigwart is úgy vélte, hogy „a szétválasztó kopula nonsens”³³ s hogy „nem létezik tagadó kopula, csak elvetett kopula”.³⁴ Láthattuk, hogy e felfogások folytán a tagadó ítélet visszatükröző szerepe miként semmisült meg s került előtérbe a tagadó ítéletnek csupán értékelő funkciója.

Az extenzivisták is próbálják tagadni a tényt, hogy az állítmányi tagadó ítéletek a tárgy és tulajdonságai közötti objektív egységet tükrözik. Tagadni próbálják az egyes és az általános közötti egységet a tagadó ítélet keretében, azzal érvelve, hogy az alany köre kívül esik az állítmány körén, vagyis — mondják ők — az egyeset nem foglalhatja magában az általános.

Első látásra valóban a tagadó ítélet tagjai („a ló nem fehér”) nincsenek dialektikus egységben, a tagadó kapcsolat miatt, de ha a fent idézett ítélet értelmét elemezzük, látni fogjuk, hogy közvetett módon — egy állító ítélet közvetítésével — a tagadó ítélet is tükrözi a viszonyt a tárgy és tulajdonsága között, tehát az egyes és általános közötti objektív dialektikus egységet.

Az egyes és az általános közötti objektív egység tükrözése az alany és állítmány egysége által azonban csak a tagadó ítéletek körében jelent nehézséget, mert míg az állító ítéletek egyesítik az alanyt az állítmánnyal, *állítják* a viszonyt, a kapcsolatot az alany és az állítmány között, a tagadó ítéletek elválasztják az alanyt az állítmánytól.

A tagadó állítmányi létezési ítéletben, „a ló nem fehér”, az alany és az állítmány közötti hozzátartozási vagy beleértési viszonyt valóban tagadjuk. Ámde mi az értelme a fent idézett tagadó ítéleteknek? Véleményünk szerint az ítélet értelme a gondolkozást eme állító ítéletre irányítja: „a lónak valamilyen színe van” (amely különbözik a fehértől) Ehhez az ítélethez úgy jutottunk el, hogy a tagadott állítmányt (fehér) legközelebbi nemébe (szín) helyeztük át. Véleményünk szerint teljesen jogos ez az áthelyezés (behelyettesítés). Miért? A létezési tagadó ítéletben az alany és állítmány, az egyes és általános közötti viszonyt meghatározott módon tagadjuk. Helyesen mutat rá Hegel, hogy a létezési ítélet alanyát és állítmányát olybá vehetjük, mint amelyek véletlen egységet alkotnak; a létezési ítélet alánya olyan tárgyat tükröz, amely akkor is létezne, ha híjával lenne a létezési ítélet megfelelő állítmányának; az állítmány — mivel nem lényeges jegye az alannak — szintén létezhetik az alanytól függetlenül, mint más tárgyakban szétszórt tulajdonság, többek között olyan tárgyakban is, amelyek egyébként ugyanahhoz a nemhez tartoznak, mint a szóbanforgó létezési ítélet alánya. A létezési ítélet véletlen, megalapozatlan kapcsolata folytán az alany és az állítmány közötti egység könnyen tagadható. Ez a létezési tagadó ítélet „a ló nem fehér”, éppen az alany és az állítmány közötti egység véletlen jellege miatt, nem célozza az alany által tükrözött tárgy létezését. Ha a lónak a színe nem is fehér, nem szűnik meg

³² B. Erdmann i. m. 504.

³³ Sigwart i. m. 162.

³⁴ ibidem.

lónak lenni. A létezési ítélet szintjén az alanyt „...nem érinti a tagadás”,³⁴ az alany azonban megtartja tárgyat támogató jellegét, mint sokféle tulajdonság konkrét tárgya. Tehát ha az alannak nincsen véletlen jegye, a gondolkodás más tulajdonságok keresésére irányul, amelyek a létezési tagadó ítélet alanya által tükrözött tárgyra tartoznak. A kapcsolat véletlen, megalapozatlan jellege miatt a létezési ítéletek szintjén a tagadás az alany véletlen jegyét elutasítja. A létezési tagadó ítélet azt mutatja, hogy „az egyes nem általános”, tekintettel azonban a tagadás meghatározott jellegére nincs jogunk bármi egyebet állítani az ítélet alanyáról, mint a tagadott állítmány legközelebbi nemét. Tehát ha „a ló nem fehér”, valamilyen más színének kell lennie (persze a fehértől különbözőnek). A legközelebbi nemnek vagy a létezési tagadó ítéletben tagadott állítmány legközelebbi nemének mindig az alanyt kell illetnie.³⁵ „Amennyivel gazdagabb (tulajdonságokban — G. Ö.) a meghatározandó tárgy, amennyivel több megvizsgálható aspektust kínál, annyival különbözőbbek voltak a szokott módon róla alkotott definíciók is” — (állapítja meg Lenin)³⁶ Ha a ló nem fehér, más tulajdonságainak kell lennie, mert a ló konkrét tárgy, sokféle tulajdonságot hordozó tárgy. Ez a létezési tagadó ítélet „a ló nem fehér”, s amelyben az ítélet alanyának véletlen jegyét tagadjuk, állító ítéletté alakítható át, amelyben azonban az állítmány a kezdeti tagadó ítélet tagadott állítmányának legközelebbi neme.

Lenin igen értékes útbaigazítást nyújt — persze közvetett módon folyamatra vonatkozóan, amellyel a tagadott állítmányt legközelebbi nemével helyettesítettük, s a tagadó ítéletet állítóvá alakítottuk át. A Filozófiai füzetekben írja, hogy „ami az „első” állításokat szimpla és primitív pozitív téziseket illeti, a „dialektikus mozzanat” azaz a tudományos kutatás a különbség, összefüggés, átmenet megjelölését követeli. Enélkül az egyszerű állító ítélet hiányos, tehetetlen, élettelen. Ami „a második” tagadó tézist illeti, a dialektikus mozzanat az „egységnek” azaz a negatív és pozitív kapcsolatának megjelölését *a pozitívnek a negatívban való megtalálását* (kiemelés tőlem — G. Ö.) követeli. Az állítástól a tagadásig és a tagadástól az „egységig”, amely által érvényesül, enélkül a dialektika csak tagadás, játék vagy szkepticizmus.³⁷ Lenin mutat rá, hogy tévedünk, ha az állító és tagadó ítéletet egymástól elszakítva szemléljük; hogy az objektív valóságot az igazságnak megfelelően tükrözzük a tagadó ítéletet állítóvá kell átalakítanunk, *meg kell találnunk és ki kell vonnunk az állító ítéletet a tagadóból.*

Nem találtunk egyetlen létezési tagadó ítéletet sem, amely a tagadott állítmánynak legközelebbi nemével való helyettesítése után a reflexiós ítéletnél magasabbrendű ítéletet hozott volna létre. Ezzel az eljárással, ha a létezési tagadó ítéletre alkalmazzuk, nem juthatunk el a szükségszerű ítélet színvonaláig; érdekes azonban, hogy abban az esetben, ha a fenti eljárást a tagadó szükségszerű ítéletre alkalmazzuk, nem lépjük túl a szükségszerű ítéletet s szintén szükségszerű ítélethez jutunk. Tehát a létezési tagadó ítélet tagadott állítmányának legközelebbi nemével való helyettesítése révén minőségi ugrás történik: a létezési tagadó ítélet magasabbrendű ítéletté, reflexiós ítéletté alakul át. A tagadó szükségszerű ítéletből azonban, a tagadott állítmánynak

³⁴ Hegel i. m. II. 278. kk.

³⁵ Ha nem illeti az alanyt, nem tagadó, hanem végtelen ítélettel van dolgunk.

³⁶ V. J. Lenin: Cahiers philosophiques, Paris, Editions sociales, 1955, 193.

³⁷ Lenin i. m. 186.

legközelebbi nemével való helyettesítése folytán nem származik fogalmi ítélet, hanem csak egy szükségszerű, mégpedig állító ítélet. A továbbiakban látni fogjuk még bővebben ezt a problémát.

Tehát — amint fentebb bizonyítani próbáltuk — a tagadó ítéletben is megvan az ellentétek (az egyes és az általános) viszonylagos egysége, mivel a tagadó ítélet is viszonyt tükröz a tárgy és tulajdonsága illetve állapota között, csak hogy ez a viszony „távolabbi”, „meghatározatlanabb” mint az, amelyet az állító ítélet tükröz, mivel az egyes és az általános egysége ebben az esetben az alany és a tagadott állítmány legközelebbi neme közötti egységre vonatkozik.

Nincs rá módunk s nem is feladata e dolgozatnak, hogy bővebben tárgyalja a módot, ahogyan a létezési ítéletek reflexiós ítéletekké fejlődtek. Az alacsonyabbrendű ítéletek magasabbrendű ítéletekbe való átfejlődésére csak abban a mértékben fogunk hivatkozni, amennyiben ez a probléma a valóságnak tagadó ítéletek általi sajátos módon való visszatükröződéséhez kapcsolódik.

Elfogadva Hegel meghatározását, amely szerint a létezési ítéletekben az állítmány „direkt azaz érzéki minőséget” fejez ki, fel kell vetnünk a problémát, hogyan változott a fenti eljárással ítéletünk minősége. Láttuk, hogy a létezési tagadó ítéletek színvonalán az alany és állítmány közti egység hiánya rendkívül tág, esetleges. Ezért ha az alany és állítmány közti egység hiánya példánkban: „ez a ló” és a „fehér” szín között véletlen, jogosan vonjuk le a következtetést, hogy itt *más* viszony áll fenn és pedig nem akármilyen más viszony, hanem olyan, amelyet a létezési tagadó ítéletben tagadottból vonhatunk le — az alany és állítmány között. A mi esetünkben, ha az egységet „a ló” és a „fehér” között tagadjuk, jogunk van azt állítani, hogy az alanyra egy más, a lóra predikábilis nem fehér szín vonatkozik.

Magától adódik a kérdés, milyen jögon helyettesítettük a létezési tagadó ítélet tagadott állítmányát legközelebbi nemével s nyertünk reflexiós ítéletet? („ennek a lónak *színe* van” szerintünk reflexiós ítélet)

A művelet, amelyet fent alkalmaztunk (a létezési tagadó ítélet tagadott állítmányának helyettesítése legközelebbi nemével), a megismerés történetében nem egykönnyen jött létre. A reflexiós ítéletek megjelenése, amelyek — véleményünk szerint — a létezési ítéletek állítmányainak többé kevésbé sikerült általánosítása folytán jöttek létre, a megismerés történetében valóságos ugrást jelentett. Hegel dialektikus, de idealista logikája nem tudta helyesen, materialista módon megmagyarázni az egyik kategóriából a másikba való átmenetet, az alsóbbrendű ítéletből a felsőbbrendűbe, illetve a létezési ítéletekből a reflexiósokba. Engels úgy tekintette, hogy Hegelnél „az egyik kategóriából, vagy ellentmondásból a másikba való átmenet az esetek túlnyomó többségében önkényesen megy végbe” és hozzátette, hogy nem érdemli meg a fáradságot annak megmagyarázása, hogyan érti Hegel az egyik kategóriából a másikba való átmenetet.³⁸

Valóban jogosan bírálta A. Trendelenburg Hegelnél a fogalmak mozgásának elvét. Trendelenburg felteszi a kérdést, hogy Hegel milyen jögon tétel fel mozgást a holt, mozdulatlan kategóriákban? A „lény” és „semmi”

³⁸ Vö. Engels levele C. Schmidthez 1891 febr. Engels bizonyára nem vonta kétségbe az egyik kategóriából, illetve ítéletből a másikba való átmenet megmagyarázásának fontosságát. Maga is foglalkozott e probléma elemzésével a Természet dialektikájában. Engels csak az erőltetettséget bírálja, ahogyan Hegel az egyik kategóriából a másikba való átmenetet magyarázza.

kategóriáknak „valamivé levés”-be való ismert átmenetét bírálva Trendelenburg kifogásolja Hegelnél, hogy „a tiszta, önmagával azonos létezés mozdulatlanságban van, az önmagával azonos semmi hasonlóan mozdulatlanságban van”; hogyan jutunk el hát e két mozdulatlan dolog egységétől a mozgásban létezéshez?³⁹ — kérdezi Trendelenburg, a dialektika ismert ellenzője, aki fenn tartja, hogy Hegel fenti „szofisztikus” okoskodásába helytelenül került be a mozgás fogalma, amelynek nincs polgárjoga sem a létezés, sem a semmi kategóriájában. A hegeli idealizmus álláspontjáról Trendelenburg támadása nem utasítható vissza. Ha azonban a dialektikus materialista logika nézőpontját tesszük magunkévá, Trendelenburg támadható. A marxista dialektikus logika helytállóan mutat rá, miért mehet át egyik kategória a másikba. A dialektikus materialista logika szerint az egyik kategória azért megy át a másikba, mert az általuk visszatükrözött objektív valóság fejlődésben, átalakulásban, örökös mozgásban van. A dialektikus logika kategóriáinak csakis ilyen interpretálása igazolja a logikai formák mozgását, amelyek csak látszólag holtak, mozdulatlanok. A létezés és a semmi kategóriája a valamivé levés kategóriájába fejlődik át, mert az objektív valamivé levés a létezés és nemlétezés objektív dialektikus egységét foglalja magában. Ilyen módon támadja Trendelenburg fenti ellenvetését Lukács György marxista szemszögből, nemrégén megjelent Az ész trónfosztása c. művében.

Miután igen vázlatosan bemutattuk, hogy a dialektikus materialista logika kategóriái miért vannak mozgásban, az alábbiakban megkíséreljük feltárni a módot, ahogyan az ítélet alsóbbrendű formája felsőbbrendűvé válik, éppen a tagadás folytán.

Hogy megokolhassuk a létezési tagadó ítélet reflexiós állító ítéletbe való átmenetelének lehetőségét — azt akarva bemutatni, hogy a létezési tagadó ítéletek a gondolkozást reflexiós állító ítéletek alkotására sarkallják — meg kell mutatnunk az *objektív alapot*, amely ezt az átmenetet, ezt a fejlődést lehetővé teszi.

Az objektív valóságban létezik az egyes, speciális és az általános egyidejű és komplex egybekapcsolódása. Hogy ismét a mi példánkra hivatkozzunk, az egyedi lónak amellet, hogy *bizonyos* színe van (fehér, fekete stb.) ugyanakkor „színe” is van s az absztrahálás végső fokán tulajdonságai, sajátosságai vannak, amelyek belőle lovat csinálnak. Az egyes, a különleges és az általános objektív egybekapcsolódása képezi az átmenet objektív ontológiai alapját, a létezési tagadó ítéleteknek reflexiós ítéletekbe való átfejlődésének alapját. Az objektív valóság szerkezete képezi a *reális alapot* a létezési tagadó ítéleteknek állító reflexiós ítéletekbe való átmenéséhez; az alany és állítmány bizonytalan egysége, a létezési ítélet megalapozatlan kopulája képezi a *logikus alapot*, „az elégséges okot” a létezési ítéletnek reflexiós állító ítéletbe való átmenéséhez. Valóban, ha a ló nem fehér, valamilyen színének kell lennie, amely bármilyen ló sajátja. A szín közös sajátosság — ha nem is lényeges — ami akármilyen lónál megvan. A reflexiós ítéletek állítmányának jellegét Hegel igen jellemzően így mutatja be: ezek (a reflexiós ítéletek állítmányai — G. Ö.) lényegét (eine Wesenheit) fejeznek ki, amely azonban *vonatkoztatott* meghatározás (eine Bestimmung in Verhältnisse), vagy *egybefoglaló* általánosítás (zusammenfassende Allgemeinheit) . . . ezek nem a minőségi ítélet elvo-

³⁹ A. Trendelenburg: Logische Untersuchungen, II. kiadás, 1861. I. 38. (idézi Lukács: Az ész trónfosztása.)

násai (azaz a létezési ítéleteké — G. Ö.) de még van kapcsolatuk a közvetlennel, amelyből erednek.⁴⁰ Tehát a reflexiós ítélet állítmánya szoros kapcsolatban van a létezési tagadó ítélet állítmányával s ennek az állítmánynak (a létezési ítélet állítmányának) első általánosításából ered. Véleményünk szerint a reflexiós ítéletek állítmánya *általánosítja* a létezési ítéletek állítmányát. Ez az általánosított állítmány azonban nem fejezi ki az ítélet alanyának lényegét, mindössze az ugyanazon nemhez tartozó tárgyak *közös* tulajdonságát tükrözi vissza, amelyre az ítélet alanya gondolt. A reflexiós ítélet azonban nem tükrözi vissza a szubsztanciát, a tárgy lényegét. Mindössze megkísérli a leírását. A tárgy szubsztanciája azonban visszatükröződik tulajdonságainak egyre pontosabb megismerése révén; vagyis a reflexiós ítéletek útján elérkezünk a szükségszerű ítéletekhez.

Íme a létezési tagadó ítéletekben a tagadott állítmány felcserélésével reflexiós állító ítéletet kaptunk, amely határozott pozitív formában pontosabban, szabatosabban tükrözi vissza az objektív dialektikus egységet, mint a létezési tagadó ítélet az egyes és általános közötti egységet.

A formális logika is ismeri a logikai behelyettesítés módszerét⁴¹. A formális logika is megengedi, hogy egy tagadott állítmány helyébe legközelebbi nemét helyezzük s ezáltal állító ítéletet nyerjünk.

Aristoteles azonos módon okoskodik az Analytica priora-ban :⁴²

Színes (A)	nem színes (B)
fehér (C)	nem fehér (D)

Vagy A vagy B, e két állítmány egyikének szükségképpen az alanyhoz kell tartoznia : minden tárgy színes vagy nem színes. Aristoteles a továbbiakban rámutat, hogy mindenről, amiről C (fehér) állítható, állítható A (színes) is (tehát a felcserélés módszerét megerősíti), de fordítva nem lehetséges, mert nem minden színes tárgy feltétlenül fehér. Amiről az állítható, hogy nem színes, állítható az is, hogy nem-fehér, de fordítva arról, ami nem-fehér (D) nem állítható hogy nem-színes (B), mivel a nem-fehér nem jogosít fel a nem-színes következtetésre. Mi több, Aristoteles rámutat, hogy A (színes) és D (nem fehér) ugyanazon tárgyban is benne lehet pl. egy pejlóban (a pejlónak nyilvánvalóan bizonyos színe is van), amely színes és nem fehér ; egy tárgy azonban, amely fehér (C) nem lehet ugyanakkor színtelen (B) és fordítva, ami színtelen, nem lehet fehér sem.

Aristoteles okfejtését azért mutattuk be, hogy lássuk, a logika atyja a mi okoskodásunkat igazolja : jogunkban áll állítani a tagadott állítmány legközelebbi nemét a tagadó ítélet alanyáról, ha maga az állítmány nem tagadó, tehát ha a fehérre tagadjuk, a színessé állíthatjuk, de ha az állítmány végtelen formájú (nem-fehér) „nemfehér” alatt értünk bármilyen „nemfehér” a világegyetemben s akkor nyilvánvaló, hogy nem állíthatjuk a „végtelen” állítmány legközelebbi nemét, amely a mi esetünkben „nemszínes” lenne.

Érdekes módon értelmezi Leibniz a tagadást. Úgy hisszük, hogy Leibniz vélekedése, ami a fogalomnak ellentétébe való átcsapására vonatkozik, igen

⁴⁰ Hegel i. m. II. 286.

⁴¹ L. B. Erdmann i. m. I. 370 : „Az a módszer, amellyel egy tárgyat (logikai tárgyat, fogalmat — G. Ö.) egy másik tárgy logikai helyére teszünk, a felcserélés gondolkodásbeli módszere (Das Denkverfahren der Substitution)”.

⁴² Aristoteles : Analyticae prime, I. könyv, 46. fejelet. 87.

fontos dialektikus elemeket rejt s okoskodása — véleményünk szerint — nincs ellentétben a mienkkel. Leibniz azt állítja, hogy a *folytonosság törvényénél fogva* a „nyugalmat” végtelenül kis mozgásnak foghatjuk fel — azaz mint ellentéte egyik alfajának ekvivalensét (als Äquivalent einer Unterart ihres Gegenteils) — egy pontnak a másikkal való találkozását, mint az *egyenlőtlenség* határesetét⁴³. Természetesen Leibniz nem azonosít metafizikus módon egy dolgot ellentétének alfajával, pl. a kört a sokszöggel, amelynek végtelen sok oldala van. A végtelen sokoldalú sokszög azonban állandó változások révén (durch stetige Veränderung) nyúlik és az eltűnés stádiumában (Zustande des Verschwindens) mégis ellentétbe megy át, a körbe.

B. Erdmann nem az egyedüli logikus — amint láthattuk — aki elfogadja a negatív ítéletnek átváltozását állító ítéletté a fenti eljárás szerint. A. Pfänder az ellentmondás elvéről szólva szintén elfogadja a negatív ítéletnek állító ítéletté való átalakítását a fent bemutatott módszer szerint; idézett dolgozatában kifejti, hogy a „S sárga” és „S nem színes” ítéletek egymásnak ellentmondanak, egyidőben nem lehetnek igazak, mert a negatív ítélet tagadja az állító ítéletben foglalt ítéletet. Az „S sárga” ítélet implicálja a „S-nek színe van” ítéletet; ezért az „S-nek nincs színe” tagadó ítélet nem egyéb, mint hamis ítélet. A két fent idézett ítélet egymásnak ellentmond, az ellentmondás törvényét alkalmazzuk rájuk. Másként áll a dolog a következő két ítélettel: „S nem piros” és „S-nek színe van”; ez a két ítélet nem ellentmondó — állítja Pfänder — mindkettő igaz lehet; mert a második állító ítélet az alanynak olyan jegyet tulajdonít, amelyet a kezdeti negatív ítélet alanya nem utasít el. Mind az „S nem piros” negatív ítélet, amelynek állítmányát magában foglalja a „színes” állító ítélet állítmánya, mind az „S színes” állító ítélet igaz lehet⁴⁴.

Friedrich Bassenge, jelenkori marxista logikus az NDK-ban, majdnem azonos véleményen van velünk ami a tagadó ítélet tagadott állítmányának legközelebbi nemével való felcserélését illeti. Aláhúzva a tagadás determinált jellegét Bassenge úgy véli, hogy „A negatív kijelentés nem tagadja, hogy a létezőnek, amelyről ítéletet mondunk (das „beurteilte” Seiende) ne lenne pozitív, meghatározott tulajdonsága; ez (a kijelentés — G. Ö.) csak tagadja, hogy neki (az ítélet tárgyának — G. Ö.) az a meghatározása lenne, amiről szó van. Mi több, lehet mondani, hogy a „non esse P” (das „Nicht — P Sein”) alapja mindig egy más pozitív létezésben van, (in einem positiven Anderssein), a „nem lenni piros” például a „sárga lenni”-ben... „a rózsza nem piros” nem jelenti „röviden és egyszerűen”: „ő másféle = sárga”, hanem legfeljebb „ő másféle = nempiros”⁴⁵.

Azonban mi az a nempiros? Bassenge nem mondja meg kifejezetten, hogy a tagadott állítmány legközelebbi neme, de fenntartja, hogy „Általában szólva: egy létezőnek lehet és kell tartoznia vagy P osztályhoz vagy Non-P kiegészítő osztályhoz (Ergänzungsklasse), ha az osztály és a kiegészítő osztály együttvéve nem alkotja a totális osztályt (die Allklasse), hanem a szóban forgó létező „közvetlenül fölérendelt” (unmittelbar über geordnet) osztályát.⁴⁶

⁴³ G. W. Leibniz: Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie, I. Leipzig; Ed. Meiner 100, 320.

⁴⁴ I. Pfänder i. m. 350—352.

⁴⁵ I. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1955: 5. 595.

⁴⁶ ibidem 600.

E fenntartásból nyilvánvaló, hogy Bassenge a „kiegészítő osztályon” nem ért mást mint a tagadott állítmány legközelebbi nemének többi fajait együttvéve.

Tehát ha „a hó nem fekete”, igaz, hogy egy más színe van (az összes többi színnek csak a fekete „kiegészítő osztálya”). A hó mindenképpen színes, úgy hogy fel lehet vetni a problémát, hogy fekete, vagy nem! „Tehát ebben az értelemben” — állítja Bassenge csak valamilyen színesnek „lehet” és „kell” „fehérnek” vagy „nem fehérnek” lennie és csak egy szám (egy bizonyos individuális szám — G. Ö.) kell legyen „elsőrendű szám” vagy „nem elsőrendű.”⁴⁷

Tehát a hónak, amely nem fekete, színesnek kell lennie és nem lehet bármilyen más.

Nem vitatható, hogy a formális logika formai szempontból elismeri a negatív ítéletnek állító ítélettel való „felcserélhetőségét” a fent ismertetett módszerrel. A formális logika azonban nem veti fel a problémát, hogy az ilyen úton nyert állító ítélet mélyebben tükrözi-e vissza az objektív valóságot vagy sem. A negatív ítéletek „közvetett derivált” jellegére hivatkozva a formális logika ezt az átváltozást úgy értelmezné, hogy legfeljebb hangsúlyozná, az állító ítélet, amelyhez a „felcserélés” módszerével jutottunk *állító* minőségénél fogva magasabbrendű visszatükröző értékkel rendelkezik, mint a kezdeti negatív ítélet. Legfeljebb ennyit mondhat a formális logika.⁴⁸

Anticipálva e dolgozat következtetését már most alá kell húznunk, hogy például egy létezési állító ítélet sokkal felületesebben tükrözi vissza az objektív valóságot, mint egy szükségszerű negatív ítélet, nem is beszélve a fogalmi tagadó ítéletekről. A dialektikus materialista logika sokkal mélyebben, ismeretelméletileg alaposabban értelmezi a „szubsztitúció” eredményét, mint a formális logika, s ezt a tényt kíséreljük meg bebizonyítani az alábbiakban.

A formális logika ezt a módszert azonban igen egyszerűen értelmezi. Ez eljárás eredményében csak azt a tényt látja, hogy egy negatív ítélet helyett a tagadott állítmánynak a legközelebbi nemével való felcserélése révén állító ítéletet kaphatunk. A formális logika tehát e módszer eredményében mindössze *egyszerű* minőségi változást lát: az ítélet tagadó formájának állító formába való átváltozását. A dialektikus logika azonban ezt a szubsztitúciót sokkal mélyebben értelmezi.

A mechanikusanál magasabbrendű mozgások formáiban a mennyiségi változások nem mehetnek végbe minőségi változások nélkül. Úgy véljük, hogy amennyivel valamely mozgási forma meghaladja a mechanikus mozdulat formáit (amelyeket mint egyszerű helyváltoztatásokat foghatunk fel), a mozgás annyival összetettebb, azaz a mennyiségi változások annál inkább maguk után vonják a minőségi változásokat. Ezért úgy véljük, hogy amikor szubsztitúciót végzünk, amikor a tagadott állítmányt általánosítjuk — tehát mennyiségi logikai műveletet végzünk — ugyanakkor minőségi átalakulás is történik kettős értelemben: a létezési negatív ítéletek átalakulnak állító ítéletekké, ugyanakkor reflexiós ítéletté is, amelynek ismereti értéke felül-

⁴⁷ ibidem.

⁴⁸ Természetesen azokra a logikusokra hivatkozunk, akik elfogadják, hogy az ítéletnek mind az állító formája, mind a tagadó formája képes visszatükrözni az objektív valóságot; itt mellőztük azokat az idealista logikusokat, akik szubjektivisták következtetéseket kívánnak levonni a sajátos módból, ahogyan a negatív ítéletek az objektív valóságot visszatükrözik.

múlja a létezési ítélet ismereti értékét. Míg a formális logika a fenti szubsztitúcióban a *logikai minőség* egyszerű változását látja, a dialektikus logika e szubsztitúció eredményében az *ismereti minőség* változását is felfedezi. A dialektikus logika éppen az ismeretelméleti szempont nagymértékű érvényesítésében, a *logikai formák eltérő visszatükrözési fokában* különbözik a formális logikától és ezért a létezési negatív ítéletnek reflexiós állító ítéletté való átalakításában többet lát mint a logikai forma egyszerű változását.⁴⁹

A formális logika számára ezek az ítéletek „a ló nem fehér” és „ennek a lónak bizonyos színe van” csak formálisan, minőségi szempontból különböznek; az első negatív, a második állító. A dialektikus logika a két ítélet közötti minőségi különbség mellett megkülönbözteti e két ítéleti forma eltérő tükrözési fokát. A formális logika az ítélet formáit csak formális szempontból elemzi, ezért is elégszik meg az ítélet általános sémájával (S — P). A dialektikus logika nem elégedhetik meg az ítélet eme absztrakt sémájával. Úgy véljük, hogy Hegel ismert maradi tanítványának, K. Rosenkranz-nak igaza van, amikor azt mondja, hogy „Ugyanaz az alany keresztülhatolhat az ítélet összes formáin; de az állítmány megváltozhatik és változnia kell, mert ebben áll a haladás a határozatlantól a határozotthoz (Der Fortgang vom Unbestimmten zum Bestimmten).”⁵⁰

K. Rosenkranz rámutat a továbbiakban a formalista logika hiányosságára: „ha az S és P közötti kapcsolat csak betűkben van kifejezve, ez az átalakulás nem tűnhetik elő (azaz az átalakulás, amely egyre pontosabban determinálja az alanyt — G. Ö.)”⁵¹

Marx rámutat, hogy a helyes gondolkodási módszer „az elvonttól a konkrét felé” haladás módszere.⁵²

Véleményünk szerint a létezési negatív ítélet a megismerés történetének az a lépcsőfoka, amelyen már számot vetünk azzal, hogy az individuális nem „általános elvont” és az alany pontosabb, sajátosabb meghatározását keressük. „Az individuális nem általános elvont” létezési tagadó ítélet általános alakja éppen az átmenetet fejezi ki az alany elvont meghatározásáról a konkrét, speciálisabb meghatározásra; éppen ezért a létezési tagadó ítélet pozitív formája a következő: „az individuális — speciális” (Das Einzelne ist ein Besonderes).⁵³

Az a véleményünk, hogy a létezési ítélet úgy fogható fel, mint olyan ítélet, amelynek állítmánya az alany *absztrakt* jegyét fejezi ki. A létezési ítéletek színvonalán a tudat még távol van a tárgy törvényszerűségének visszatükrözésétől. Ezen a színvonalon a létezési ítélet alanya által visszatükrözött tárgy még egyoldalúan elvontan van tükrözve; csak bizonyos oldalai, elszigetelt és véletlen tulajdonságai tükröződnek ezen a színvonalon. Persze nincs kizárva, hogy teljesen véletlen módon az az oldal, amely a létezési ítélet alanya által visszatükrözött tárgynak a felületén van, a tárgy lényeges tulajdonságának

⁴⁹ Fogarasi B.: Logika 12–35, amelyben rendkívül szépen bizonyítja, hogy a dialektikus logika többek között abban is különbözik a formális logikától, hogy a logikában nagyobb mértékben érvényesíti az ismeretelméleti szempontot, vagyis a különböző logikai formák eltérő tükrözési fokát.

⁵⁰ K. Rosenkranz: Erläuterungen zu Hegel's Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften. Leipzig, Ed. Dürr, 1870. 41.

⁵¹ ibidem.

⁵² K. Marx: Contributiumi la critica economică politice. Ed. pentru literatura politică, 1954. 227.

⁵³ Vö. Hegel i. m. II. 279.

bizonyuljon. Tény az, hogy a lényeg jelenségben nyilvánul meg, a jelenségbe lévén belefoglalva. Ha azonban a jelenség közvetlen módon egybeesne a lényeggel, nem lenne szükség a tudományra; mivel a jelenség rendszerint sűrű és véletlenektől terhelt, szinte lehetetlen közvetlenül kiválasztani a jelenségből a lényegét.⁵⁴

Véleményünk szerint az első absztrakciók a létezési ítéletek által rögzítődnek a logikai megismerés síkján. Az ember tudata, mivel a tárgyból többé-kevésbé véletlenül kivont különböző oldalakat domborítja ki, rendkívül elvont ismereti színvonalon áll. A létezési negatív ítélet azonban már eljut odáig, hogy tagadja a létezési állító ítéleteket, mert általa vesszük észre, hogy az absztrakt jellegű állítmány hiányosan határozza meg az alanyt, valamint azt is, hogy a létezési ítélet alanyának és állítmányának azonossága rendkívül szegényes és különbsége rendkívül gazdag.

Az ítéletnek kevésbé hangsúlyozott azonosságáról a hangsúlyozottabbra való átmenete éppenséggel természetes útja a megismerésnek az ítélet színvonalán.⁵⁵

A létezési negatív ítélet tagadja az alany és az állítmány elvont meghatározását és azonosságát. A létezési negatív ítélet ilyen módon irányítja a gondolat mozgását adekvátabb, konkrétabb, speciálisabb jegy keresésére, amellyel az alany és állítmány közti azonosság bővülne, amely tehát konkrétabban és adekvátában tükrözné vissza a létezési ítélet alanyának objektív tartalmát. Kifejtettük fentebb, véleményünk szerint „technikailag” a módot ahogyan egy létezési negatív ítélet által tagadott létezési állító ítélettől az alany pontosabb meghatározásához juthatunk el: ha a létezési tagadó ítélet azt mutatja, hogy az individuális nem általános elvont, elsősorban azt kell megkeresni, mi is az a tagadott általános elvont. Például, ha a rózsa nem piros, tehát az egyes (rózsa) nem általános elvont (piros), meg kell keresni elsősorban, mi az az általános elvont. Megtalálva az általános elvontat (a mi esetünkben a szín) találtunk egy tágabb, közösebb és kétségtelenül fontosabb jegyét (hogy ne mondjunk lényegest, mert ezen a színvonalon még nem tudható, mi az alany lényege, amelyről csak általános elvont meghatározással rendelkezőnk).⁵⁶

Az általános elvontnak, az állítmánynak e *mi*-je mindig a létezési tagadó ítélet alanyára tartozik; ha azonban ezt a mit, amely nem egyéb, mint a kezdeti tagadó ítélet állítmányának legközelebbi neme, ugyanazon ítélet alanyáról állítjuk, reflexiók állító ítélethez jutottunk.

Emlékeztetünk ez alkalommal is arra, hogy abban az esetben, ha a legközelebbi nem— vagy legalább a legközelebbi nem legközelebbi neme —

⁵⁴ E. V. Ilienkov: *Dialectica abstractului și concretului în cuouaștere*. „Anelele romîno—sovietice” 1955: 3.

⁵⁵ Hegel i. m. I. 76. „Az ítélet azonos viszony az alany és állítmány között és absztrahálás történik a tény tekintetében, hogy az alanynak több meghatározása van, mint az állítmánynak... Ha a tartalom spekulatív, akkor az alany és az állítmány *nemazonosa* (Das Nichtidentische) lényeges mozzanat.”

⁵⁶ Hogy a közös különbözik az általánostól, rámutat Ilienkov is i. m. 25: „a gondolkodásnak nem minden általánost kell absztrahálnia, nem kell a hasonlót egyszerűen absztrahálni; tudatosan kell kiválasztani azt az általános elemet, amely a tárgy konkrét specifikus természetét fejezi ki, s amelyet az illető esetben meg akar ismerni más szavakkal csak azt az általánost, amely e tárgy specifikumának objektív meghatározása szempontjából lényeges”. L. a 30. l. „... az elvont és konkrét közötti összefüggés először úgy jelenik meg, mint különbség a tárgy egyoldalú megismerése és a teljes, sokoldalú, a kategóriák rendszerében kifejlődött megismerése között.”

sem tartozik az alanyhoz, *végtelen* ítélettel van dolgunk, amelyet a dialektikus logika szempontjából éppen az a tény jellemez, hogy tagadott állítmányának „általános köre” sem tartozik az alanyra. Sajnálatos módon Hegel nem tisztázta, mit is ért a tagadott állítmány „általános körén”, nem tudjuk, vajon a legközelebbi nemét, vagy a legközelebbi nem legközelebbi nemét érti-e rajta. A végtelen ítéletre Hegel által adott példák (például a rózsa nem teve) feljogosítanak, hogy azt higgyük, az általános köre alatt nemcsak a legközelebbi nemet, hanem a legközelebbi nem legközelebbi nemét érti, sőt néha a legközelebbi nem, legközelebbi nemének legközelebbi nemét (a rózsa nemcsak, hogy nem gerinces, de nem is állat). Azért emeljük ki a végtelen ítéletre vonatkozó elméletet, mert a tagadott állítmánynak legközelebbi neme általi szubsztitúciója — ez a módszer, amellyel megkíséreljük aláhúzni a tagadó ítélet reflexiós képességét — könnyen támadható és cáfolható, ha a tagadó ítéletet a végtelen ítélettel azonosítják.

Ellenvetheti valaki, hogy a negatív ítéletek tagadott állítmányának legközelebbi nemébe való átmenetére vonatkozó módszerünkkel ellentmondásba kerültünk a fenti állításainkkal, ahol is rámutattunk, hogy a tagadásnak éppen az a szerepe, hogy az alany és az állítmány meghatározatlan egységét túllépje, a gondolkodás mozgását egyre inkább meghatározott egység felé irányítsa. Magának a létezési negatív ítéletnek a tiszteletben nem tartása is aláhúzza ezt aényt, vetheti ellen bárki. Valóban, a létezési negatív ítéletnek két formája van. Egy negatív formája: az individuális — nem általános elvont és egy pozitív formája: az individuális — speciális.⁵⁷

Hogyan lehetséges tehát, hogy a tagadott állítmánynak legközelebbi nemével való szubsztitúciója révén, tehát egy tágabb, kevésbé meghatározott fogalommal olyan ítélethez jussunk el, amelynek determináltabb állítmánya van? Véleményünk szerint az általános és speciális elvont közötti viszonyt nem lehet *ad litteram* értelmezni. Az a tény, hogy az alany általános elvont meghatározása van és speciális meghatározást igényel, semmiképpen sem jelenti, hogy az általános elvontat (pl. piros) részletezni kell, pl. hogy követelhető a piros szín árnyalata. Az alany meghatározása a kevésbé lényeges állítmánynak lényegesebb állítmányba való átmenetével történik: tehát ha a piros állítmány átmegy a szín állítmányba, megtörtént a kevésbé meghatározott állítmánynak meghatározottabb állítmányba való átmenete. Valamely létezési tagadó ítélet tagadott állítmányának legközelebbi neme az ítélet alanya által tükrözött tárgy *közvetett* és mélyebb tulajdonságát tükrözi vissza; valamely létezési tagadó ítélet tagadott állítmányának tagadott neme csak térbeli szempontból jelenti az alany távolabbi és meghatározatlanabb determinálását; alapjában véve a létezési ítélet alanya által tükrözött tárgy *közvetett* és mélyebb tulajdonságát tükrözi vissza. A jelen esetben ilyen jelenséggel van dolgunk, amelyet legtalálébban Lenin szavaival jellemezhetünk: „reculer pour mieux sauter”.

Valóban, hogy a létezési negatív ítélettől a reflexiós ítélet felé haladassunk, hogy megmutassuk miszerint abban az esetben, ha a létezési negatív ítélet az egyes és általános közötti *bizonyos* dialektikus egységet tagadja, a gondolkodás mozgását egy felsőbbrendű állító ítélet felé irányítja, amely az egyes és általános közti meghatározottabb egységre mutat, be kell helyettesítenünk, fel kell cserélnünk a létezési tagadó ítélet tagadott állítmányát, hogy

⁵⁷ Hegel i. m. II. 279.

ezáltal az állító ítélethez érkezzünk el ; az ítélet fokát az állítmány természete, jellege, értelme határozza meg ; ezért a létezési ítélet és pl. a reflexiós ítélet állítmánya nem lehet ugyanaz.

Azt a tényt, hogy a létezési negatív ítélet tagadott állítmányának a legközelebbi nemmel való szubsztitúciója révén reflexiós állító ítéletet kapunk, szó szerint nem lelhettük fel Hegelnél ; A logika tudományában azonban több részletre bukkanunk, amelyek ezt a tézist igazolják. Hegel rámutat, hogy pl. ez a létezési negatív ítélet „a rózsza nem piros” csak azt a tényt tagadja, hogy a rózsza nem piros, de a piros szín legközelebbi nemét vagy ahogy Hegel mondja „az általános kört”, a *színt* fenntartja ; ha a rózsza nem piros, meg kell engednünk, hogy színe és más színe van ; ezt az általános kört (szín — G. Ö.) illetően az ítélet még pozitív.⁵⁸

Tehát Hegel elfogadja, hogy a tagadott állítmány „általános köre”, vagyis a legközelebbi nem az alanyhoz tartozik és ebben az esetben állító ítélettel van dolgunk ; nem világítja meg azonban, hogyan változott meg az ítélet „ismereti” minősége. Mi úgy véljük — éppen a mód alapján ahogyan Hegel a reflexiós ítélet állítmányát jellemzi — hogy reflexiós ítéletet nyertünk.

Hangsúlyoznunk kell itt azt, hogy a *létezési* ítélet tagadott állítmányának általánosítása révén semmiképpen sem juthatunk el a reflexiós ítéletnél magasabbrendű ítélethez. Semmiképpen sem juthatunk el szükségszerű ítélethez s még kevésbé fogalmi ítélethez. Ez a tény természetesen nem cáfolja azt a lehetőséget, vagy még inkább szükségességet, hogy a létezési ítéletet reflexiós ítélet révén szükségszerű ítéletté alakíthassuk át ; a létezési ítéletek állítmányainak *általánosítása* által azonban nem léphetjük túl a reflexiós színvonalat.

Zárójelben megjegyezve, Kantnak a „magábanvaló dolog” és a „nekünkvaló dolog” elválasztására vonatkozó elméletét Hegel közvetett módon bírálja azáltal is, hogy állítja és bizonyítja a reflexiós ítéletek átmenését szükségszerű ítéletekbe ; míg a létezési és a reflexiós ítéletek leírják, hogy *milyen* a tárgy, a szükségszerű ítélet az ítélet alanyában tükrözött tárgyak szubsztanciáját tükrözi vissza. „A magábanvaló dolog” tehát éppen tulajdonságainak visszautkröződése által tükröződik, vagy — ahogyan az ítélet dialektikus logikájának elmélete tanítja —, hogy elérkezhessünk a szükségszerű vagy a fogalmi ítéletekhez, meg kell járnunk a létezési és a reflexiós ítéletek lépcsőjét. Elfogadva a reflexiós ítéletekből a szükségszerű ítéletekhez való átmenetet, elfogadjuk a tárgy megismerését tulajdonságai révén, amelyek hozzá tartoznak.

Mivel az ítéletből, amelyhez a létezési negatív ítélet tagadott állítmányának szubsztitúciójával jutottunk el, formai szempontból végtelen ítélet is származhatik („a ló nem fehér” vagy „a lónak nemfehér színe van”) hivatkozunk kell ezalkalommal Kantnak a végtelen ítéletekre vonatkozó formalista elméletére. Kant logikájában olvassuk, „a végtelen ítélet nemcsak azt mutatja, hogy egy alany nincsen egy állítmány körében, hanem azt is, hogy az állítmány körén kívül van, valahol a végtelen körben.” Másutt pedig :

⁵⁸ Hegel i. m. II. 282. l. még 284. l. „bebizonyosodott, hogy ebben (a létezési negatív ítéletben — G. Ö.) még megmaradt az alany *pozitív viszonya* az állítmánnyal szemben és megmaradt ennek az *általános köre* (die allgemeine Sphäre)”.

„a végtelen ítéletben a tagadás nem a kapcsolatot, hanem az állítmányt érinti.”⁵⁹

Amint fentebb láttuk, a végtelen ítéletek értelme negatív; a végtelen ítélet bizonyos tulajdonság hiányát fejezi ki, a logikai forma szempontjából a végtelen ítéletek mégis állítóak, mivel amit általuk gondolunk, az a *hiány*, de amit kifejezünk ezzel az ítélettel, az ennek a hiánynak az *állítása*. A fejlett gondolkodás leltárában vannak ilyen ítéletek, amelyek megfelelnek ennek az elméletnek, például az anyag végtelen (azaz nem véges) 7 páratlan szám (azaz nem páros), az atomot oszthatatlannak, nem oszthatónak minősítették, íme a tudományos értelmű végtelen ítéletek. Végtelen ítéletre mutat az a tény is, hogy a negatív ítélet magában foglalja az állító ítéletet; mindegyik tagadó ítélet végtelen ítéletre redukálható és mindegyik végtelen tagadó ítélet (S nem non-P) („Az atom nem nemosztható”) átalakítható állító ítéletté, mint olyan („az atom osztható”).

Kant végtelen ítéletének általános formája tehát ez lenne S-nem P. Ezt a sémát a mi példánkra alkalmazva: „a ló nem fehér”, hogy a negatív ítéletet végtelen ítéletté alakítsuk át, az állítmányt (fehér) a tagadással kapcsolnánk. Az ítélet, amelyet nyerünk, ez lesz: „A ló nem fehér”. Tehát Kant formalista elméletének megfelelően, ha „a ló nem fehér”, bármi más lehet, fehéren kívül; például érzelmes, okos, romantikus, hideg, édes, zöld stb. Azonban „a tagadásnak... determinált tartalma van”,⁶⁰ és ha az, ami önmagának ellentmond nem redukálódik zéróra, az elvont semmire, hanem *determinált* tartalmának tagadására,⁶¹ akkor az alany nem lehet valamilyen nemfehér körben, az alanyhoz nem tartozik bármilyen nemfehér állítmánynak közelálló genusza. Tehát a tagadás meghatározott jellegének tézisést a logikára alkalmazva, meg kell állapítanunk, hogy a végtelen ítélet csak az üres formális absztrakciók körében lehetséges, amelyek nem számolnak az ítélet elvont terminusai által visszatükrözött objektív tartalommal. Hiszen, „csak a tartalom természete lehet az, ami a tudományos megismerésben mozog”.⁶²

Tévedünk tehát, ha ezt a tagadó ítéletet Kant módjára tagadjuk „ez a ló nem fehér” azt állítva, hogy „ez a ló nem-fehér”, sőt le kell szögeznünk, — hogy amit Kant mondana, hogy nem fehér, nem lehet egyéb mint a tagadott állítmány legközelebbi neme.

Meg kell említenünk azt a tényt is, hogy Hegel a végtelen ítéletet egészen másképpen értelmezte, mint Kant, értelmezése — úgy hisszük — még pontosabban megvilágítja a végtelen ítéleteknek a megismerésben játszott szerepét. Hegel szerint a végtelen ítéletek olyan ítéletek, amelyekben az állítmánynak „az általános köre sem” tartozik alanyhoz. Már láttuk, hogy ez a tagadó ítélet „a ló nem fehér”, átalakítható volt állító ítéletté „minden lónak van bizonyos színe”, mivel „az általános kör” (Hegel), vagyis a tagadott állítmány közelálló genusza, az alanyhoz tartozik. Azok a negatív alakú ítéletek azonban, amelyek általánosított állítmánya nem tartozhatik az alanyhoz, végtelen ítéletek. Például „a lélek nem piros”, „a rózsza nem elefánt”, „az értelem nem

⁵⁹ Kant: Logik, 113. l. még Kritik der reinen Vernunft, Ed. Erdmann, 1919. 102–103. L. erre vonatkozóan Th. Lipps érdekes gondolatait, Logika, 1912, 32. kkl.

⁶⁰ Lenin i. m. 79.

⁶¹ Vö. Engels i. m. 234. idézi Hegelt: Opere complete IV. 51.

⁶² Vö. Engels i. m. 63. idézi Hegelt: Opere complete III. 7.

asztal" (Hegel példái) mindmegannyi végtelen ítélet, hasonló állítmánnyal legközelebbi nemük nem tarthatók az alanyra.⁶³

Úgy véltük, hogy szükséges röviden kifejezni Hegel elméletét a végtelen ítéletről, elkerülendő a félreértéseket, amelyek nyilván felmerülhetnek a tagadott állítmány és legközelebbi neme szubsztitúciójának módszerében. A formalista logikus „kifogásolhatná”, hogy a szubsztitúció e módszere nélkülözi „az elégséges alapot”. Ilyen módon: kijelentené mint negatív ítélet „a ló nincsen tölgyfából”. A „szubsztitúciós” módszernek megfelelően akkor érvényesnek kell lennie az ítéletnek „a ló fából van”, kifogásolhatná kellő iróniával a formalista logikus. Ismerte a dialektikus logikának a végtelen ítéletekre vonatkozó elméletét, könnyű visszaverni az ilyen kifogást; „a ló nincsen tölgyfából” ítélet nem tagadó ítélet, hanem végtelen ítélet és „definíció által” a végtelen ítéletek tagadott állítmányai nem cserélhetők fel legközelebbi nemükkel; a végtelen ítéletek szerepe — a dialektikus logika elméletének megfelelően — nem az, hogy az egyes és általános közötti dialektikus egységet tükrözze, hanem hogy megállapítsa: az alany és az állítmány oly elszigetelt, oly távoli, kapcsolat nélküli fogalmak, hogy eme ítéletek állítmányainak „általános köre” sem tarthatók az alanyra.

*

Térjünk vissza a megkezdett okoskodáshoz: eléggé értékes, de nem kielégítő megállapításhoz jutottunk el,⁶⁴ általánosítottuk a létezési negatív ítélet tagadott állítmányát, felcseréltük legközelebbi nemével s reflexiók állító ítéletet nyertünk.⁶⁵

⁶³ von Freytag Löringhoff is hasonló módon fogja fel a végtelen ítéleteket, helyesebben két fogalom közötti bizonyos viszonyt: kettős nyíl kúpos ékezetrel (ein Doppelpfeil mit einem Dachakzent) A — B. E szimbólummal akarja bemutatni, hogy ebben az esetben (a szóban forgó fogalmaknak — G. Ö.) kölcsönös különbségével van dolgunk, amelyet közvetlenül a kettős nyíl fejez ki, azzal a sajátos feltételhez kötéssel (mit der speziellen Bedingung), hogy csak az általában elgondolható legáltalánosabb fogalom (die des Meinbaren überhaupt) fogadható el, mert mindkét fogalom közös neme (Baron von Freytag Löringhoff: Zur Logik als Lehre von Identität und Verschiedenheit, közlemény az Actes du XI-ème Congrès International de Philosophie, vol. v. Logique, Analyse philosophique, Philosophie des mathématiques. 20.). Formálisan szerzőnk véleménye a végtelen ítéletet illetően azonos a dialektikus logika elméletével. A különbség *tartalmi*; míg szerzőnk szemében a két fogalom közös neme az „elgondolható”, a dialektikus logikában a fogalmak közös neme, amely a végtelen ítéletben az alany és állítmány szerepét játssza, ez az objektív valóság. A közlemény szerzője számára a rózsza és a teve közös neme az elgondolható fogalma, míg a materialista logika számára a két fogalom közös neme az objektív valóság lenne.

⁶⁴ Hegel is fenntartja a konkretizálás, az általánosított állítmány felosztásának szükségességét; idéztük fentebb: „ha a rózsza nem piros, el kell fogadnunk, hogy *színe* és *más színe* van”. Íme a dialektikus logika nem elégszik meg „általános” elvont eredményekkel, hanem a komplex módszert követi, amely miután szert tett az általánosra, arra törekszik, hogy a konkrétot azonosítsa, ennek az általánosnak „a fényénél”. Tehát nem elégedhetünk meg az absztrakt eredménnyel, „ennek a lónak *színe* van”, hanem azt kell keresnünk, milyen szín vonatkozik a lóra, mert a lónak nem lévén fehér színe, nemcsak azt jelenti, hogy „színe van”, de jelenti, hogy „más színének” is kell lennie (Hegel).

⁶⁵ Egyetlen fenntartásunk van a létezési negatív ítélet és legközelebbi neme felcserélésének módszerét illetően: egyes esetekben lehetséges, hogy a nyert legközelebbi nem ne feltétlenül tartozzék az alanyra; ez esetben kénytelenek vagyunk tovább általánosítani a kezdeti állítmány legközelebbi nemét, amelynek a második általánosítás során feltétlenül az alanyra kell hárulnia. Meg kell említenünk azonban, hogy ezen az úton nem juthatunk el szükségszerű ítélethez, mert a létezési tagadó ítélet állítmányának még a második vagy harmadik általánosításából sem származhat oly ítélet, amely erre a kérdésre felel: *mi* az alany, hanem csak erre: *milyen* az alany.

Ez az ítélet azonban általános eredményt rögzít, amely a konkretizálás nyomán *szükséges* ismeretet ad. Ha csak annyit tudunk, hogy „ennek a lónak bizonyos színe van” (amely különbözik a fehértől) vajmi keveset tudunk meg arról a lóról, jóllehet ismerjük a tulajdonságát (nem fehér szín), amelynek mindig a lóra kell tartoznia. Azonban, hogy pontosabb eredményhez jussunk, fel kell osztanunk a tagadott állítmány legközelebbi nemének fogalmát szükség-szerű szétválasztó ítéletet alkotva: „a szín fehér, fekete, zöld, ibolyaszín stb. lehet”. A mi esetünkben, a szín fogalmának felosztása révén a színek valamennyi színére szert teszünk, amelyek közül — formailag — a lóra (az alanyra) bármelyik tartozhat, a fehéret kivéve. Az állító szétválasztó ítélet így lenne ábrázolható: „ez a ló vagy fekete, vagy hamuszürke, vagy ibolyaszínű, vagy zöld stb.” Felsorolhatjuk a színek összes lehetséges színeit, valamint kombinációkat, kivéve a fehéret, amelyről már tudjuk a kezdeti tagadó ítéletből, hogy nem tartozhatik az alanyra. Mivel azonban nem vagyunk formalista állásponton s figyelembe vesszük az ítélet terminusai által visszatükrözött objektív tartalmat, amikor a szétválasztó ítéletet megalkotjuk, mellőzhetjük a species (illetve a színek) azon fogalmait, amelyekről tudjuk, hogy nem tartozhatnak az ítélet alanya által tükrözött tárgyhoz, vagyis a lóhoz. Ezért megengedhető, hogy ne vegyük figyelembe a színeket: zöld, piros, ibolyaszín, kék stb. Ilyen módon állító szétválasztó ítéletet nyerünk, amelyben nincsenek benne a tagadott állítmány legközelebbi neme fogalmának összes fajai, „ez a ló vagy fekete, vagy sűrke, vagy pej stb.” Ez az állító szétválasztó ítélet azonban kétségkívül pontosabban tükrözi az objektív valóságot, mint a kezdeti tagadó ítélet, mert hozzá a legközelebbi nem „fényénél” jutottunk el.

Igyekeztünk bemutatni, hogy abban az esetben, ha az egyes és általános közötti bizonyos viszonyt tagadjuk, ez semmiképpen sem jelenti, hogy a tagadó ítélet nem tükröz semmilyen viszonyt az alany és az állítmány, az egyes és általános között. Tény az, hogy a tagadó ítélet nem tükrözi ezt a viszonyt közvetlenül, hanem közvetve, az állító ítélet közvetítésével, de ez nem jelenti azt hogy a tagadó ítéletnek nincs ismereti értéke, hanem csak annyit jelent, hogy ez az ítélet „gyengébb” (Aristoteles) *mint az állító ítélet*.

Ez az ítélet „ez a ló vagy fekete, vagy sűrke, vagy pej”, formai szempontból, ami a *formáját* illeti, szétválasztó ítélet. A dialektikus logika szempontjából a szétválasztó ítéletek általában, de nem mind, szükségszerűséget kifejező ítéletek. Azt hiszem, Hegel véleményét oszthatjuk, hogy ti. „az empirikus szétválasztó ítéletből hiányzik a szükségszerűség”.⁶⁶

Vajon a szétválasztó ítélet, amely egyébként a fenti okoskodás konklúziója („ez a ló vagy fekete, vagy hamuszürke, vagy pej”) „empirikus” szétválasztó ítélet „a szükségszerűség híjával”, vagy sem? Ha „szükségszerűség híjával” van, „empirikus”, jóllehet a *szétválasztó* ítélet *formáját* veszi fel — tehát a szükségszerű ítélet tipikus formáját — nem lehet más mint szétválasztó, de csak *létezési*, legfeljebb *reflexiós* ítélet. Nem célja e dolgozatnak, hogy bővebben kimutassa a szétválasztó ítélet specifikus jellegét, a különbséget az „empirikus” szétválasztó ítélet és a szükségszerű szétválasztó ítélet között; erre a problémára egy másik dolgozatunkban igyekszünk választ adni. Itt csak arra kell rámutatnunk: ami eldönti, hogy egy szétválasztó ítélet szükségszerű ítélet legyen, az a sajátos viszony az alany és a szétválasztó ítélet állítmányai között; az alanynak genusznak kell lennie, amely speciéseire válik

⁶⁶ Hegel i. m. II. 298.

szét, amelyek egymást kizárják, de együttvéve alkotják az alany nemét.⁶⁷ Nos, szétválasztó ítéletünkben „ez a ló vagy fekete vagy szürke vagy pej” az alany és állítmányai közötti viszony nem fejez ki viszonyt a nem és faj között (a ló és a ló predikális színei nincsenek a nem és faj viszonyban). Tehát nem szükségszerű szétválasztó ítélettel van dolgunk. Első konklúziókat így fejezhetnénk ki. De vajon a fenti ítélet valóban „empirikus” szétválasztó ítélet, „a szükségszerűség híjával”, tehát *létezési* vagy *reflexiós*? Az a véleményünk, hogy a fenti ítélet, akkor is, ha terminusai nem fejeznek ki nem és faj közötti viszonyt, mégis túllépi a létezési színvonalat, mert reflexiós ítélet közvetítésével (ennek a lónak színe van) jutottunk el hozzá és egy szükségszerű (a színek — piros, sárga stb.) szétválasztó ítélet útján. Mivel e szétválasztó ítélethez „ez a ló vagy fekete vagy szürke, vagy pej”, a tagadott állítmány legközelebbi nemének fényében egy szükségszerű szétválasztó ítélet közvetítésével, segítségével jutottunk el, hajlamosak vagyunk konklúziókat, mint szükségszerűségét kifejező szétválasztó ítéletet értékelni, még akkor is, ha az alany és szóban forgó ítélet állítmányai közötti viszony nem a nem és fajai közti viszonyt fejezi ki.⁶⁸

Ez az állító szétválasztó ítélet kétségkívül pontosabban tükrözi az objektív valóságot, mint a kezdeti létezési tagadó ítélet. Nem érdek nélkül való megemlíteni, hogy ehhez a szétválasztó ítélethez a materialista dialektika módszerével jutottunk el, amely — amint erre Lenin rámutatott — a konkrétól az absztrakt felé halad, az egyestől az általánoshoz, amelynek fényében azonosítja a konkrétot.

Foglaljuk össze röviden a fenti okoskodást: „a ló nem fehér” létezési negatív ítélet birtokában, amelyben az alany és állítmány közötti viszonyt tagadtuk, azt az állító ítéletet kerestük, amely felé ez a létezési negatív ítélet irányít és az első negatív ítélet tagadott állítmányának szubsztitúciójával, amit a létezési kezdeti negatív ítélet alanyáról állítani lehetett, eljutottunk ehhez az ítélethez: „ennek a lónak valamilyen színe van”. Hogy pontosabban megjelöljük, melyik az a szín, amely a lóhoz tartozik, kénytelenek voltunk felosztani a szín fogalmát (a létezési kezdeti tagadó ítélet állítmányának legközelebbi neme) és szükségszerű szétválasztó ítéletet nyertünk: „a színek — fehér, fekete, ibolyaszínű stb.”. Aztán mellőztük azokat a színeket, amelyek a kezdeti negatív ítélet alanya által visszatükrözött objektív tartalom miatt nem állíthatók, mellőztük a kezdeti negatív ítéletben tagadott színt is és a kezdeti ítélet alanya által elnyertük a kezdeti ítéletből a tagadott állítmány legközelebbi nemének faji fogalmait, amelyek a kezdeti negatív ítélet alanyáról állíthatók e szétválasztó ítéletben: „ez a ló (nem lévén fehér) vagy fekete, vagy szürke, vagy pej”.

Formailag az okoskodás így ábrázolható: S (a ló) nem P (fehér) (létezési tagadó ítélet), S (a ló) — G (bizonyos színe van)⁶⁹ (állító reflexiós ítélet).

A G szín lehet P₁ (fehér), P₂ (fekete), P₃ (szürke), P₄ (pej) stb. (szükségszerű szétválasztó ítélet, amelyhez a szín fogalmának felosztásával jutottunk.)

⁶⁷ ibidem 299–300.

⁶⁸ Ez a probléma egyébként nem közvetlenül célozza a bizonyítandó problémát, vagyis a tényt, hogy a tagadó ítélet formája is visszatükrözheti az egyes és általános közötti objektív dialektikus egybekapcsolódást. A fenti okoskodásunk mégis ilyen-fajta volt s így e probléma felvetését is szükségessé tette.

⁶⁹ G = a fehér szín neme.

A (nem formalista) konklúzió így szól: S (ez a ló) — vagy P_2 (fekete), vagy P_3 (szürke) vagy P_4 (pej) (szétválasztó ítélet); arra hajlunk, hogy ezt az ítéletet szükségszerű szétválasztó ítéletnek fogjuk fel, jöllehet nem fejez ki nem és faj közötti viszonyt, mivel szükségszerű ítélet útján jutottunk el hozzá.

Fent kimutattuk, hogy abban az esetben, ha a szükségszerű ítélet tagadott állítmányát felcseréljük, nem nyerhetünk fogalmi ítéletet, csak ismételtlen szükségszerű ítéletet. Vegyük csak pl. a következő szükségszerű szétválasztó negatív ítélet: a krokodilus nem tartozik sem a gyíkok, sem a teknősök, sen a kígyók rendjébe.⁷⁰

Azt bizonyítandó, hogy ez a negatív szétválasztó ítélet az egyes és általános közti egységet tükrözi, a tagadott állítmányokat fel kell cserélnünk legközelebbi nemekkel. Így jutunk el a következő kategórikus (szinte szükségszerű) ítélethez: „a krokodilus hulló”. A hulló fogalmát felosztva egy szükségszerű szétválasztó ítélet segítségével nyerjük ezt a ítéletet: „a hullók vagy gyíkok, vagy krokodilusok, vagy teknősök, vagy kígyók”.

Kizárjuk azokat a lehetőségeket, melyeket a kezdeti szétválasztó negatív ítéletben tagadtunk s ilyen módon jutunk el a szükségszerű kategórikus ítélet konklúziójához: „a krokodilus a krokodilusok fajához tartozik”. Tehát a negatív szétválasztó ítélet is tükrözi közvetett módon az egyes és általános közti objektív dialektikus egybekapcsolódást.

Tehát ha valamely szükségszerű negatív ítélet tagadott állítmányát felcseréljük legközelebbi nemével, szintén szükségszerű ítéletet kapunk, eltérően a létezési negatív ítélettől, amely — miután tagadott állítmányát legközelebbi nemével cséreltük fel — reflexiós állító ítéletté alakult át. Úgy hisszük, hogy mivel a létezési ítélet és a reflexiós ítélet leírja az ítélet alanya által tükrözött tárgyat, tehát a tükrözött tárgy véletlen és közös tulajdonságainak vonalán mozog, lehetséges „az ugrás” a véletlen tulajdonságról a közös tulajdonságra. Azonban a szükségszerű ítélet, mivel a tárgy lényegét tükrözi, nem „fejlődhetik át” egyszerű szubsztitúció által fogalmi ítéletbe. Egyébként ez a probléma érinti azt a szándékunkat, hogy bizonyítsuk a pusztá tényt, miszerint a negatív ítélet formája sajátos módon visszatükrözi az egyes és általános közötti objektív dialektikus egybekapcsolódást. Ezért nem elemezzük azt sem, hogy a reflexiós negatív ítélet a szubsztitúció módszerével sem lépheti túl a reflexiós színvonalat. Csak a létezési negatív ítélet fejlődhetik át reflexiós ítéletbe, tehát csak ennél történhetik meg a két irányú minőségi ugrás, a szubsztitúció módszerével nemcsak állító ítéletté válhatnak, hanem ugyanakkor reflexiós ítéletté is. Az összes többi ítéletből — reflexiós és szükségszerű ítéletekből — (a fogalmi ítélet tagadott állítmánya persze nem cserélhető fel legközelebbi nemével) a szubsztitúció módszerével állító ítélet származik, de a dialektikus logika ítéleteinek osztályozása szempontjából magasabbrendű ítéletekbe nem mehetnek át.

Természetes módon vetődik fel a probléma, hogy vajon a fogalmi ítéletek tükrözik-e vagy sem az egyes és általános közötti objektív egybekapcsolódást? Az alábbiakban megkíséreljük választ adni erre. Ez alkalommal sem elemezzük a módot ahogyan Hegel kifejti a valóságot kifejező fogalmi ítéleteknek a problematikus ítéleteken való átmenetét a szükségszerűséget kifejező ítéletekbe. Persze a fogalmi ítéletek problémája nem egyszerű; sok probléma függ össze

⁷⁰ Úgy hisszük, nem szükséges külön bizonyítanunk, hogy ez az ítélet szükségszerű szétválasztó negatív ítélet.

vele, amelyre e sorok írója nem tudna kielégítő választ adni. Éppen ezért csak annak bemutatására szorítkozunk, hogy a negatív ítélet, eltérően éppen a létezési reflexió és szükségszerű negatív ítéletektől, teljesen sajátos módon tükrözi az egyes, a különleges és az általános objektív egybekapcsolódását.

A fogalmi ítéletek, amint erre Engels rámutat, azok az ítéletek, „amelyek megmondják az alany milyen mértékben felel meg általános természetének vagy fogalmának”.⁷¹

Ezek az ítéletek a valóságot kifejező, lehetőséget kifejező és szükségszerűséget kifejező ítéletek. Persze minket csak az a mód érdekel, ahogyan a negatív fogalmi ítéletek az egyes és általános közötti egységet tükrözik.

A legegyszerűbb fogalmi negatív ítélet a valóságot kifejező ítélet, amely így jelentkezik: „ez a ló nem szép”. Mivel az ítélet állítmánya olyan kategória, amelynek nincs legközelebbi neve, nincs rá lehetőség, hogy a tagadott állítmányt felcseréljük legközelebbi nemével úgy, amint a létezési negatív ítéletek esetében eljáránk, ahol a tagadott állítmány felcserélhető volt legközelebbi nemével. A fenti fogalmi valóságot kifejező negatív ítélet azonban egy fogalmi valóságot kifejező állító ítéletre vonatkozik, amelyben az állítmány ellentmondásban van a valóságot kifejező negatív fogalmi ítélet állítmányával. Ha tudjuk pl. hogy „ez a ló nem szép”, jogunk van azt állítani, hogy „ez a ló nemszép, azaz csúnya”. A fogalmi valóságot kifejező negatív ítélet tehát az egyes (S) és a fogalmi valóságot kifejező negatív ítélet állítmányával ellentmondásban levő általános (P) közötti egységet tükrözi vissza.

Érdekes, hogy ezt az eljárást elsőnek nem Hegel alkalmazta.⁷² Hegel rámutat, hogy a fogalmi valóságot kifejező ítéletek színvonalán az ilyen ítéletnek „ez a cselekedet jó” és „ez a cselekedet rossz” ugyanazon jogosultságuk (noch gleich Berechtigung) van. Metafizikájában „a megfosztás” (*δρεξηνσις*). elméletét tárgyalva Aristoteles azt írja, hogy „megfosztás lényege a más értelemben vett valóság”, például a betegség lényege az egészség, mert ennek hiányzása elvén lesz nyilvánvalóvá a betegség.⁷³

Tehát Aristoteles már látta, hogy „a pozitívot a negatívban kell keresni” (Lenin) és fordítva, a negatívot a pozitívban. Jóllehet a Metafizika idézett helyein antológikus szempontból a hiány (megfosztás, távollét) és habitus (jelenlét) közti viszony természetére hivatkozik, észrevétele nem nélkülözi a fontosságot, mert a lélektani struktúra alapján alátámasztja a gondolatot, amely szerint — amikor a logikus nem engedi meg a tagadott állítmány szubsztitúcióját legközelebbi nemével — jogunkban áll felcserélni a tagadott állítmányt mellérendelt fogalmával s ezáltal állító ítélethez jutni.⁷⁴

⁷¹ Engels i. m. 226.

⁷² Hegel i. m. 304.

⁷³ Aristoteles: Metafizica, VII. könyv, 7. fejj. 10–32, 544. l.

⁷⁴ a) B. Erdmann szintén megállapítja, hogy „adott tagadásokból (adott negatív ítéletekből — G. Ö.) ekvivalens ítéletek keletkeznek, amelyek a logikai formát illetően állítóak, ha az ellentmondó állítmányt az alanyból állítjuk” (i. m. 615); b) Ez a valóságot kifejező fogalmi negatív ítélet, „ez a ló nem szép”, természetesen formai szempontból felöltheti — a fent bemutatott módszer során — ilyen végtelen ítélet formáját is: „ez a ló nem szép”. Tekintettel a tagadás meghatározott jellegére (amelyet fenti érvelésünkben már kifejtettünk) e fogalom körében nem fér el bármilyen „nemszép”, hanem csak a tagadott állítmány mellérendelt fogalma, nincsen akadály, hogy az ítéletet állító formában jelentsük ki, megvilágítva az ilyen módon nyert ítélet értelmét s kiküszöbölve azokat a következtetéseket, amelyekre a végtelen ítélet kanti formája vezethet. (A tagadás által érintett állítmány körének meg nem engedett kiterjesztése.)

Arra a tényre hivatkozva, hogy egyetlen kategória sem definiálható legközelebbi nemével és a sajátos különbséggel D. P. Gorszkij a következőket írja: „Rendszerint a könyv szerzője megpróbálja megadni a dialektikus materializmus főbb kategóriáinak definícióját (a szerző A dialektikus materializmus c. könyvre hivatkozik, amely Alekszandrov szerkesztésében jelent meg 1954-ben — G. Ö.) „a legközelebbi nem és sajátos különbsége” által: a rendkívül általános s mi több, korrelatív (páros) kategóriák meghatározásának ilyen módszere nem alkalmazható. Ezt nagyszerűen mutatta ki Lenin abban a példában, amelyben az anyag kategóriájának definícióját elemzi. Az anyagot Lenin az ideális tényező viszonyában határozza meg. Ebben az esetben Lenin két igen fontos tulajdonságot jelöl meg, amely lehetővé teszi, hogy az anyag lényegét felfedjük s egyben elkülönítsük az ideális mindenfajta megnyilvánulásától. Ezek a tulajdonságok a következők:

1. a létezésnek az a tulajdonsága, hogy objektív, nem függ az embertől,
2. az a tulajdonsága, hogy az ember érzékszerveire hatással van és hogy ezek visszatükrözik. Az ilyen definíciókat széles körben alkalmazzuk az összes tudományokban.

A dialektikus materializmus összes kategóriáinak kielégítő definíciói nyerhetők a meghatározás e módszerével.”⁷⁵

A kategóriáknak nincsen „legközelebbi nemük”, általánosítani sem lehet őket, éppen azért nem definiálhatók összefüggő kategóriák által; ehhez a kategóriához fűződő viszonyuk által. Mi is ezt az elvet alkalmaztuk, midőn a sajátos módot mutattuk be ahogyan a negatív fogalmi ítéletek az objektív valóságot visszatükrözik.

A valóságot kifejező ítéleteknek azonban problematikus értelmük van mert nem tükrözik vissza a kapcsolat *okát*, tehát az alany és állítmány, az egyes és általános közötti egységet. Valóban, ha fenntartjuk, hogy „ez a ló nem szép”, ez az ítélet nem fejezi ki, hogy az illető ló *miért* nem szép. A valóságot kifejező fogalmi negatív ítéletben nem tükröződnek az alany sajátos meghatározásai, amelyeknek megfelelően jogunkban áll *tagadni* az alany és állítmány, az egyes és általános közötti viszonyt. Ezért a valóságos kifejező fogalmi negatív ítélet problematikus értelme gondolkozásunkat fogalmi problematikus negatív ítélet felé irányítja. Ha nincsenek tükrözve a ló sajátos meghatározásai, amelyek alapján kijelenthetjük, hogy „ez a ló nem szép”, akkor ennek az ítéletnek csak problematikus értelme lehet. Ha nem tudjuk „ez a ló” miért „nem szép” akkor tudjuk, „lehetséges, hogy ez a ló ne legyen szép”. A problematikus negatív természeténél fogva feljogosít arra, hogy problematikus állító fogalmi ítélettel egészítsük ki; e művelet által a problematikus negatív fogalmi ítélet így nézne ki: „lehetséges, hogy ez a ló ne legyen szép, de lehetséges, hogy ez a ló szép legyen”. Tehát a problematikus negatív fogalmi ítélet és a problematikus állító fogalmi ítélet visszatükrözi az egység, az alany és állítmány, az egyes és általános közötti kapcsolat *lehetőségét*.

Az az ítélet, amely a módot tükrözi ahogyan valamely tárgy sajátos tulajdonságainál fogva megfelel vagy sem általános természetének, apodiktikus fogalmi ítélet. Ha a létezési ítéletekben az egyes és általános közötti kapcsolatnak (S—P) *egyoldalú* jellege volt, a valóságot kifejező fogalmi ítéletekben pedig, amint már láttuk, az alany és állítmány közötti egység nem volt

⁷⁵ G. P. Gorszkij: A dialektikus materializmus kategóriáiról. Voproszi filozofii 1955: 3.

„megalapozott”, az apodiktikus negatív ítéletek azokat a meghatározásokat mutatják, amelyeknek megfelelően az alany nem hozható kapcsolatba az állítmánnyal. A létezési negatív ítéletekben az egység, az alany és állítmány, az egyes és általános közti kapcsolat csak egyoldalú, viszonylagos, halványan tagadott volt, mert a kapcsolatot csak az alany egyetlen jegye és az állítmány azon része között tagadtuk, amely nem tartozott az alanyra. Az ítélet alanya által visszatükrözött tárgynak azonban végtelen sok más tulajdonsága volt, amelyeknek nem volt kapcsolata a létezési negatív ítélet állítmányával, az állítmány pedig egész sor más tárgyra tarthatott. Az apodiktikus negatív ítéletben azonban az alany és állítmány közötti kapcsolat megalapozott módon van tagadva, mert a szükségszerűséget kifejező fogalmi negatív ítéletekben nem az állítmánynak az alany *egyetlen* elvont jegyével való kapcsolatát tagadjuk, hanem tagadjuk az állítmány kapcsolatát az alany *összes sajátos* meghatározásaival, vagyis az ítélet alanyának összes lényeges jegyeivel, amelyeknek megfelelően jogunkban áll megállapítani az egyes és általános közti kapcsolat hiányát.⁷⁶

Például ez a szükségszerűséget kifejező fogalmi negatív ítélet „ez a ló” (egyes) mivel ilyen s ilyen sajátos meghatározással rendelkezik „nem szép” (általános) azt jelenti, hogy az alany teljes egészében, teljes lényegében azt eredményezi, ne tartozzék az általánoshoz vagy hogy az állítmány ne legyen állítható semilyen értelemben az alanyról. Az apodiktikus tagadó fogalmi ítéletben az egyes és általános közötti egység tagadva van az egyes (az alany) sajátos meghatározásai folytán, tehát az egyes lényegének okán és nem egyetlen véletlen jegy miatt, mint a létezési ítélet esetében. Az alany teljes egészében ki van zárva az állítmány köréből. A létezési negatív ítéletében csak az alany és állítmány, az egyes és általános közötti véletlen viszonyt tagadtuk. A szükségszerűséget kifejező negatív fogalmi ítélet azonban minden kapcsolatot megszakít az egyes és a szóbanforgó általános között, mert az *alany sajátos jegyei elválasztják, elszigetelik* az általánostól; ezek a tulajdonságok nem engedik meg, hogy az állítmány állítható legyen, vagy hogy az alany köre bekerüljön az állítmány körébe. Valamely tagadott véletlen jegy nem szünteti meg az egyes és az általános közötti egységet, nem tagad minden kapcsolatot az alany és állítmány között.

Láttuk, hogy a létezési tagadó ítélet esetében a tagadott állítmányt felcserélhettük legközelebbi nemével s ilyen módon más viszonyt fedeztünk fel az egyes és általános között. A szükségszerűséget kifejező tagadó fogalmi ítélet azonban, mert tagadja az egyes, az alany lényeges sajátos meghatározásait, amelyeknek alapján *szükségszerűen* kapcsolatba kerülne az általánossal, át-törhetetlen gátat emel az egyes és általános közé.

Vajon ez a tény azt jelenti-e, hogy az apodiktikus tagadó fogalmi ítélet nem tükrözi vissza az egyes és általános közötti kapcsolatot? Távolról sem. Az apodiktikus tagadó fogalmi ítélet visszatükrözi az alany és azon állítmány közötti viszonyt, amely ellentétben áll az illető negatív ítéletben tagadottal. Például ez az ítélet „sajátos tulajdonságai miatt ez a ló nem szép”, éppen azért, mert integrálisan elválasztja az egyest az általánostól, össze is köti megalapozottan azzal a fogalommal, amely ellentmondási viszonyban van a tagadott állítmánnyal. Tehát tudjuk, hogy „ez a ló, mivel nincsenek ilyen s ilyen tulajdonságai, nem szép” ebből éppen az *integrális* tagadás miatt szükségképpen következik, hogy az illető ló „csúnya”, vagyis egyetemes természeté-

⁷⁶ Hegel i. m. 307.

nek nem megfelelő. Az apodiktikus tagadó fogalmi ítélet azonban csak arra hatalmaz fel, hogy az illető állítmányt felcseréljük azzal a fogalommal, amely vele ellentmondási viszonyban van. Ebből következik, hogy az apodiktikus tagadó fogalmi ítéletnek (a tagadó ítéletek közül) felsőbbrendű ismereti értéke van, mert szükségszerűséget kifejező állító fogalmi ítéletre vonatkozik, amely — definíciójából tudjuk — felsőbbrendű ismereti értékkel bír.

Éppen ezért nem fogadhatjuk el G. Gentile tézisét, aki — jóllehet „neohegelianusnak” tartja magát — nem értette meg a logikai formák visszatükröződésének eltérő fokára vonatkozó problémáját, amelyet — persze nagy vonalakban s idealista módon — éppen Hegel vetett fel és oldott meg. Teljesen figyelmen kívül hagyva a fogalmi ítéletek magasabbrendű visszatükröző értékét — hogy ne is beszéljünk a reflexiós és szükségszerű ítéletek közötti különbségekről — Gentile azt írja, hogy „nem létezik olyan állító ítélet, amely ne lenne apodiktikus”.⁷⁷

Úgy vélem nem szükséges e tézis helytelenségét bizonyítani; dolgozatunknak egészében az a célja egyebek között, hogy bebizonyítsa a logikai formák visszatükröződésének eltérő jellegét, hangsúlyozva a tényt, hogy nem az ítélet logikai formája határozza meg az ítéletek visszatükröző jellegét. Gentile véleménye szerint — amint idézett művéből kiviláglik — bármely állító ítélet, éppen mert az alany és állítmány közötti kapcsolat szükségszerűségét fejezi ki, túllépi bármely, az alany és az állítmány „szintézisét” nélkülöző tagadó ítélet ismereti értékét.⁷⁸

Gentile tézisének formalista jellege nyilvánvaló; e „neohegelianus” szemében ez a létezési állító ítélet „a ló fehér” az S és P közötti elfogadott „szintézis” okán mélyebb visszatükröző erővel bír, mint ez az apodiktikus tagadó fogalmi ítélet, „ez a ló, mivel nincs neki ilyen s ilyen sajátos tulajdonsága, egyetemes természetének nem felel meg”. Nem tagadjuk a tényt, hogy a megismerés szempontjából az apodiktikus állító fogalmi ítélet értékesebb, mint az apodiktikus tagadó fogalmi ítélet, de az összes tagadó ítéletek közül az apodiktikus tagadó fogalmi ítéletnek van felsőbbrendű ismereti értéke s felülmúlja nem csak a létezési állító, hanem a reflexiós állító ítéletek értékét is. Vajon melyik ítéletnek van magasabb ismereti értéke: „egyes testek rugalmasak” (reflexiós állító ítélet) vagy „a szalamandra nem hulló” (szükségszerű tagadó ítélet)? Nyilvánvaló az utóbbinak, mert ebből megtudjuk, mi nem a szalamandra, mely nemhez nem tartozik és a gondolkodás más nem keresésére irányul, amelybe besorolható a szalamandra. A reflexiós állító ítélet „egyes testek rugalmasak” ellenben a különleges ítélet alanya által tükrözött testek „közös” tulajdonságát tükrözi vissza; ebben az ítéletben megtalálható az illető testek kvalitása, de még nincs benne semmi e testek lényegéről, szubsztanciájáról. Míg a reflexiós állító ítélet „közös” tulajdonságot állít az ítélet alanyáról (vagy alanyairól), a szükségszerű kategórikus tagadó ítélet, jelezve, hogy mely nemhez nem tartozik az illető alany, a gondolkodás mozgását arra irányítja — többek között a fent kifejtett szubsztitúciós módszerrel is — hogy azt kutassa, mely nemhez tartozik az az alany. Van egy fontos kérdés, amelyről még nem szóltunk: a fogalmi ítéletek állítmányainak jellege. E dol-

⁷⁷ G. Gentile: *Sistema di Logica come teoria del conoscere* I. ed. 3., Florenza, 1940. 241.

⁷⁸ *ibidem*.

gozat első felében rámutattunk, mennyire tudománytalan a megkülönböztetés, amelyet az idealista logika hívei tesznek — Windelband — Rickert neokantiánusok vonalára hivatkozom főként — akik elválasztják a tulajdonképpeni ítéleteket (Urteile) az értékelő ítéletektől, az ún. értékítéletektől (Beurteilungen). Az elsők a tárgyakra vonatkoznak — tehát a valóságot tükrözik vissza — míg az értékelő ítéletek csak a szubjektív értékelést az alany és az állítmány közötti „szintézis” elfogadását, vagy visszautasítását fejezik ki. A dialektikus logikában a fogalmi ítéletek az „érték” ítéletek formáját öltik, mivel állítmányuk az értékítélet tipikus melléknevei (jó-rossz, igaz-hamis, szép-csúnya). A fogalmi ítéletek állítmányainak azonban „objektív” jellege van, mert nem az ítéletet alkotó érzelmi, akarati, vagy értékelő érzelmi állapotát fejezik ki; a fogalmi ítéletek állítmányai azt a módot tükrözik ahogyan a tárgy megfelel — vagy nem felel meg — egyetemes természetének.⁷⁹

Hangsúlyoznunk kell a különbséget, amely az értékítéletek szubjektivista értelme és a fogalmi ítéletek között van, azért hogy kimutassuk ez ítéletek felsőbbrendű értékét az összes többi ítéleti formákkal szemben. A mód ahogyan Hegel a fogalmi ítéleteket felfogja, kétségkívül idealista jellegű. Hegelnél a fogalmi ítéletek állítmányai — jó-rossz, igaz-hamis, szép-csúnya — nem fejezik ki a módot ahogyan az egyes dolog megfelel egyetemes természetének, objektív törvényszerűségének. Hegel a fogalmi ítéleteket valahogyan platonai módon fogja fel; a fogalmi ítéletek állítmányai nem fejezik ki a fokot, amelyen az egyes tárgy megfelel vagy sem objektív törvényszerűségének, hanem egyetemes ideájának való megfelelését.⁸⁰

A fogalmi ítéleteknek magasabbrendű ismereti értékük van. Marx mondja: „az állat a dolgok formáját csak abban a mértékben és annak a speciesnek szükséglete szerint adja, amelyhez tartozik, míg az ember bármely species mértékében tud alkotni, mindig meg tudja adni a tárgynak azt a

⁷⁹ Vö. Engels i. m. 226. l. még Hegel i. m. II. 304: „ha valami jó vagy rossz stb. senki sem azt tekinti, hogy (az a dolog) csak a szubjektív tudatban jó, de „önmagában” rossz, vagy hogy a *jó és rossz, helyes, igaz stb. ne lenne állítmánya a dolgoknak* (kiemelés tőlem — G. Ö.).

⁸⁰ Ebben a gondolatsorban kell megemlítenünk, hogy teljesen egyetértünk A. Schaff tézisével, aki fenntartja, hogy „az objektív valóság sem nem igaz, sem nem hamis, — van, egyszerűen létezik. A külső világ tárgyai — az emberek, állatok, házak, asztalok — léteznek s semmi értelme, hogy rájuk az igaz vagy hamis mellékneveket alkalmazzuk” (I. A. Schaff: *Zu einigen Fragen der marxistischen Theorie der Wahrheit*, Berlin 1954. 16.). Elfogadjuk A. Schaff véleményét azt a tényt illetően is, hogy „... az igaz problémájában a megismerő alany viszonya a megismert dologhoz érdekes”. Valóban az igaz kategóriája nem „ontológiai”, hanem ismeretelméleti s általában logikai kategória, sajátosan a materialista logika kategóriája, amely felveti a megismerés szubjektív logikai formái különböző visszatükröződési fokának problémáját. Amikor azt mondjuk, hogy a fogalmi ítéletek állítmányainak objektív iránya van, csak aláhúzzuk ez állítmányok „antivoluntarista”, antiszubjektivista jellegét s arra a tényre hivatkozunk, hogy egy tárgy különböző módon felel meg objektív törvényszerűségének, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül. Ezért elemezte Marx éppen az *angol* kapitalizmust, mert Angliában a véletlentől viszonylag mentes kapitalizmus törvényei hatottak, s ez a tény tette lehetővé Marx számára, hogy az általános törvények hatását elemezze, amely az egész kapitalista gazdasági rendszer sajátja volt. Ha a fogalmi állítmányok alatt azokat az állítmányokat értjük, amelyek a tárgyak megfelelését, vagy meg nem felelését tükrözik vissza objektív törvényszerűségükkel szemben, semmiképpen sem azonosítjuk a fogalmi állítmányokat az objektív valósággal, hanem arra a tényre hivatkozunk, hogy éppen ezekkel az állítmányokkal tükrözzük vissza a tárgyak megfelelését vagy meg nem felelését egyetemes természetükkel. A fenti állítmányokat logikai — ismeretelméleti szempontból vizsgáltuk, ezek a megismerés logikai, szubjektív formáit alkotják.

mértéket, amely szorosan hozzátartozik; ezért az ember a dolgok formáját a szép törvényeinek megfelelően adja meg”.⁸¹

A fogalmi ítéletek birtokában az ember nemcsak a tárgyak törvényszerűségeit tudja tükrözni, de ismerve a dolgok „velejáró mértékét”, arra is képes, hogy az objektív törvényszerűségnek megfelelően hatni tudjon a tárgyakra, alakítva, befolyásolva őket „a szép törvényeinek megfelelően”, néha éppenséggel megfelelővé téve (ha nem azok) egyetemes természetüknek, széppé téve őket.

Ez a fogalmi negatív ítélet például „ez a ló nem szép” nem csak az ítélet alkotójának ízlését vagy szubjektív véleményét fejezi ki, hanem — mivel a szép objektív értelmű állítmány — a fenti fogalmi negatív ítélet mutatja, hogy az alany (a ló) nem felel meg egyetemes természetének és *azért* nem szép.

*

Megkíséreltük bemutatni a tagadó ítéletek visszatükröző jellegének néhány vonását. Felsorakoztattuk s megpróbáltunk állást foglalni a hozzáférhető elméleteket illetően, amelyek a tagadó ítéletekkel foglalkozva a megismerés e logikai formájának ismereti értéke mellett vagy ellene nyilatkoznak meg. Igyekeztünk kidomborítani Aristoteles materialista felfogását az ítélet elméletében szembeállítva az ún. „voluntarista” elmélettel, amely — amint e dolgozat bevezető történeti részéből kitűnik — központi helyet foglal el a szubjektivista elméletben általában az ítéletet s különösen a negatív ítéleteket illetően. Mennyire igaz van Leninnek, amikor azt állítja, hogy az idealizmus, amely különben terméketlen virág, mégis az emberi megismerés élő fáján él! A szubjektivista idealista elméletek nem véletlenül tagadják, hogy éppen a *negatív* ítéleteknek van „kétes”, problematikus ismereti értékük. A tagadó ítéletek az objektív valóságot közvetett módon tükrözik vissza, az állító ítéletek közvetítéssel. Ezt a tényt a fent említett szubjektivista ítélet kiaknázza s végső fokon nem tesz egyebet mint hamisan azonosít: az objektív valóság *közvetett* visszatükröződését azonosítja nemtükröződésével.

Dolgozatunk második felében elemezni próbáltuk a dialektikus logika szempontjából a sajátos módot ahogyan a negatív ítéletek az objektív valóságot tükrözik. Óhatatlanul fel kellett vetnünk a problémát, hogyan megy át egy alacsonyabbrendű ítélet magasabbrendű ítéletbe a tagadás művelete folytán. Úgy véltük választ kell adnunk — bármennyire is hipotetikusán és bizonytalanul — erre a kérdésre s kidomborítani igyekeztünk a tényt, hogy a tagadó ítéletek nemcsak egy tárgy vagy jelenség bizonyos tulajdonságainak statikus hiányát tükrözik, hanem valamely tárgynak egyik állapotból a másikba való átmenését, az ítélet alanya által tükrözött tárgy valamely tulajdonságának vagy állapotának elvesztését vagy elnyerését is visszatükrözik.

Nem elemeztük dolgozatunkban a módot ahogyan a viszonyító negatív ítéletek az objektív valóságot tükrözik, mert — amint tudjuk — ezek a tárgyak és jelenségek közötti kölcsönös összefüggést tükrözik. Nos, mi ebben a dolgozatban azokra a negatív ítéletekre hivatkoztunk, amelyek az egyes és általános közötti objektív dialektikus egybekapcsolódást tükrözik vissza.

Köztudomású, hogy a dialektikus logikának még nincsen „organon”-ja, mint a formális logikának. Ezért csak Hegel A logika tudományára támasz-

⁸¹ Marx — Engels: Despre artă și literatură. Ed. pentru literatura politică, 1953. 45 — 46.

kodhattunk, amelyet megpróbáltunk Engels és Lenin útmutatásai alapján felhasználni.

Nem azért hivatkozunk erre a tényre, hogy a dolgozat „fogyatékoságait” indokoljuk, amelyek bizonyára nem kevesek, hanem azért, hogy aláhúzzuk ez alkalommal is a dialektikus logika „organon”-ja kidolgozásának fontosságát.⁸²

Tudjuk, nem mondható el, hogy teljesen megvilágítottuk a problémákat, de ha hozzájárultunk a negatív ítéletek visszatükröző értékét illető tézis tisztázásához, ez a dolgozat elérte célját.

Pálffy Endre
fordítása.

РОЛЬ ОТРИЦАТЕЛЬНОГО СУЖДЕНИЯ В ПОЗНАНИИ ОБЪЕКТИВНОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Густав Оффенбергер

В настоящей работе рассматриваются некоторые стороны, отражающие характер отрицательных суждений, и подвергаются разбору теории, затрагивающие вопросы об отрицательном суждении и встреченные автором в доступной ему литературе. Автор дает оценку теориям, утверждающим или отрицающим познавательную силу этой логической формы познания. Он подчеркивает значение материалистического взгляда Аристотеля относительно теории суждения, противопоставляя его так называемой «волюнтарической» теории, которая, как это указывается в начале работы, занимает центральное место в субъективистской теории суждения вообще и отрицательных суждений в частности.

Субъективно-идеалистические теории не случайно утверждают, что отрицательные суждения имеют «сомнительную» проблематическую познавательную ценность. Отрицательные суждения отражают объективную действительность не прямо, а посредством утвердительных суждений.

Эта особенность используется вышеуказанной субъективистской теорией для извращения и отрицания познавательной силы отрицательного суждения. Эта теория отождествляет косвенное отражение объективной действительности сотражением ее.

Дальше анализируется с точки зрения диалектической логики особенность отражения объективной действительности отрицательным суждением. Сначала задается один важный вопрос: как осуществляется переход низшего суждения в высшее суждение путем отрицания. В ответ на этот вопрос, не претендуя на его безусловную истинность, автор подчеркивает тот факт, что отрицательные суждения не только отражают статическое отсутствие у предмета или явления некоторых признаков, а главным образом, отражают переход предмета из одного состояния в другое, потерю или добывание признака или состояния предмета суждения.

В этой работе не разбирается вопрос о том, каким образом отрицательные суждения отношения отражают объективную действительность, поскольку эти суждения, очевидно, отражают взаимосвязь предметов и явлений. Здесь рассматриваются только те отрицательные суждения, которые отражают объективное диалектическое взаимоотношение отдельного и общего.

THE ROLE OF NEGATIVE JUDGEMENT IN THE COGNITION OF THE OBJECTIVE REALITY

Gustav Offenberger

The author endeavoured to show some features of the reflective character of the negative judgements, while he defines his attitude on every theory accessible to him, which deals with the theory of the negative judgement and declares for or against the cognitive strength of this logical form of knowledge. The author attempts to emphasize the materialistic conception in the judgement-theory of Aristoteles, while he opposes to this conception a so-called “voluntaristic” theory, which — as it is shown in the introductory historical part of the study — has a central position in the subjectivistic theory of the judgement in general and in that of the negative judgement in particular.

⁸² L. e tekintetben Rozental tanulmányát: V. I. Lenin despre sarcinile elaborării logicii dialectice, *Voproszi filosofii* 1955. 2.

The idealistic-subjectivistic theories do not accidentally deny that — with regard to the theory of cognition — just the negative judgements possess a problematic value. The negative judgements reflect the objective reality by the mediation of the affirmative judgements.

The above mentioned subjectivistic theory utilizes this fact for the falsification and negation of the cognitive power of the negative judgement. Namely, it identifies the indirect reflection of the objective reality with the non-reflection of that.

In the second part of the study the author attempts—from the standpoint of the dialectical logic — to examine that specific manner by which the negative judgements reflect objective reality. The author puts the problem how a judgement turns to a higher one and says : it is necessary to give an answer to this question, let it be though an uncertain one. He attempts to show the fact that the negative judgements reflect not only the statistical missing of certain attributes of an object or phenomenon, but the turning of an object from one state to an other state, the loss or winning of an attribute or of a state of the object too. The author does not examine in this study the manner in which the negative relation-judgements reflect the objective reality ; he refers to those negative judgements which reflect the dialectical objective unity of the things with their attributes.

The central idea of the study is the following hypothesis : if a denied predicate of a negative judgement will be replaced by its next higher sort, the new affirmative judgement will then have a higher value of cognition than the original negative judgement.

DIE ROLLE DES NEGATIVEN URTEILS IN DER ERKENNTNIS DER OBJEKTIVEN WIRKLICHKEIT

Gustav Offenberger

Der Verfasser versucht einige Aspekte des reflektiven Charakters der negativen Urteile aufzuzeigen, indem er alle ihm zugänglichen Theorien, die sich mit der Frage des negativen Urteils befassen und sich für oder gegen die kognitive Kraft dieser logischen Erkenntnisform erklären, untersucht und zu denselben Stellung nimmt. Hierbei wird die materialistische Konzeption in der Urteilstheorie des Aristoteles durch die Gegenüberstellung einer sogenannten „voluntaristischen“ Theorie hervorgehoben, welche, wie aus dem einleitenden geschichtlichen Teil der Arbeit hervorgeht, eine zentrale Stellung in der subjektivistischen Theorie des Urteils im Allgemeinen und des negativen Urteils im Besonderen einnimmt.

Es ist kein Zufall dass die idealistisch-subjektivistischen Theorien die Behauptung aufstellen, die negativen Urteile seien in erkenntnistheoretischer Hinsicht von problematischem Wert. Die negativen Urteile widerspiegeln die objektive Wirklichkeit nicht direkt, sondern durch die Vermittlung affirmativer Urteile.

Diese Tatsache wird von der oben erwähnten subjektivistischen Theorie zur Entstellung und Verneinung der Erkenntnisfähigkeit des negativen Urteils benützt : sie identifiziert die indirekte Spiegelung der objektiven Wirklichkeit mit ihrer Nicht-Spiegelung.

Im zweiten Teil der Arbeit versucht der Verfasser, vom Standpunkt der dialektischen Logik aus, die spezifische Art und Weise zu analysieren, in welcher die negativen Urteile die objektive Wirklichkeit widerspiegeln. Der Verfasser stellt sich das Problem, auf welche Weise ein Urteil durch Verneinung in ein Höheres übergeht und ist der Ansicht, dass es nötig sei, eine — wenn auch nicht einwandfrei zutreffende — Antwort auf dieses Problem zu erteilen. Er betont, dass die negativen Urteile nicht nur das statische Fehlen gewisser Eigenschaften eines Objekts oder Phänomens widerspiegeln, sondern auch den Übergang eines Objekts aus einem Zustand in einem anderen, den Verlust oder Gewinn einer Eigenschaft oder eines Zustandes des Urteilsobjektes reflektieren. Der Verfasser analysiert nicht, auf welche Weise die negativen Relationsurteile die objektive Wirklichkeit reflektieren, nachdem diese Urteile offenbar den Zusammenhang zwischen Objekt und Erscheinung beleuchten, sondern er bezieht sich bei seiner Arbeit nur auf jene negativen Urteile, welche die dialektische objektive Einheit der Dinge mit ihren Eigenschaften widerspiegeln.

Die Idee, die der Verfasser in den Mittelpunkt seiner Arbeit stellt, besteht in der Hypothese derzufolge, wenn ein verneintes Prädikat eines negativen Urteils mit seiner nächst höheren Gattung ersetzt wird, das zustandgekommene affirmative Urteil einen höheren Erkenntniswert haben wird, als das ursprüngliche verneinende Urteil.